

İbn Mâcid ve Arap Denizcilik Geleneği: es-Sufâliyye Kasidesi Işığında Vasco Da Gama'nın Portekiz Seferlerinin İzleri

Ibn Majid and the Arab Maritime Tradition: Traces of Vasco da Gama's Portuguese Expeditions in the Light of the Sufaliyya Ode

Ömer Faruk Karakuş *

Abstract: It is known that long before Europeans began venturing into the Indian Ocean for political, commercial, and social purposes, the local populations in these regions already possessed significant maritime expertise. Arab navigators, who operated across a vast geography stretching from the East African coast to China, systematized the knowledge they acquired during their voyages by compiling oral and written navigational guides. Europeans, particularly the Portuguese, sought to benefit from Arab maritime science throughout the Middle Ages, and this knowledge paved the way for the Age of Discovery. The most prominent representative of this deep-rooted maritime tradition in the 15th century was Ibn Mâjid (ö.1501), renowned for his pioneering role in navigation and geography. Building on the expertise inherited from his father and grandfather, Ibn Mâjid honed his maritime skills and authored works in the form of *urjūzah*. His writings on navigation in the Indian Ocean are among the most valuable maritime manuscripts of the Middle Ages. Although its authenticity is debated, the claim that Ibn Mâjid guided Vasco da Gama between Malindi and Calicut has led scholars to focus predominantly on his navigational knowledge and techniques, often overlooking his literary contributions. In this study, after briefly addressing Ibn Mâjid's life, works, and contributions to Arab navigation, his ode *es-Sufâliyya* which contains critical information about Portuguese expeditions to East Africa and the Indian Ocean will be analyzed in its broad outlines.

Structured Abstract: This study examines the pivotal role of ibn Mâjid (c. 1432–1501), the preeminent Arab navigator and polymath of the 15th century, in shaping the maritime history of the Indian Ocean and his contested relationship with Portuguese explorer Vasco da Gama. By synthesizing Arab navigational traditions, literary analysis, and cross-cultural encounters, the paper illuminates how Ibn Mâjid's scientific and poetic works bridged pre-European maritime knowledge and the Age of Discovery, challenging Eurocentric narratives of exploration while underscoring the indispensable role of Arab-Islamic scholarship in global navigation. Long before European incursions, Arab navigators had established a sophisticated maritime network spanning from East Africa to China, systematized through oral traditions and written guides (*dafâtir*) that relied on celestial navigation, monsoon patterns, and hydrographic precision. Ibn Mâjid, inheriting knowledge from his father and grandfather, emerged as the zenith of this tradition, codifying astronomical calculations, wind systems, and port distances in seminal works like *Kitāb al-Fawā'id fī Uşûl 'Ilm al-Bahr* and transforming technical knowledge into accessible verse through *urjūzah*. His *es-Sufâliyya* ode, blending

* Arş. Gör. Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü
Res. Asst. Dr., Atatürk University, Faculty of Letters, Department of Arabic Language and Literature
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4542-1047>
ofaruk.karakus@atauni.edu.tr

Cite as/ Atıf: Karakuş, Ö. F. (2025). İbn Mâcid ve Arap denizcilik geleneği: es-Sufâliyye Kasidesi ışığında Vasco Da Gama'nın Portekiz seferlerinin izleri. *Turkish Studies - Religion*, 20(4), 2007-2034. Ankara Bilim University Publications. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.87197>

Received/Geliş: 08 September/Eylül 2025

Accepted/Kabul: 25 December/Aralık 2025

Published/Yayın: 30 December/Aralık 2025

Checked by plagiarism software

empirical rigor with poetic artistry, ranks among the most valuable medieval maritime manuscripts, documenting Portuguese expeditions and shipwrecks near Mozambique while serving as both navigational guide and historical record.

The study critically engages with the controversial claim that Ibn Mājid guided Vasco da Gama from Malindi to Calicut in 1498. Portuguese sources ambiguously refer to a “Malemo Caná” likely derived from *mu'allim*, “master navigator”, while Arab chronicler Kutbüddin en-Nehrevâlî's *al-Barq al-Yamānī* (1577) explicitly credits Ibn Mājid. Critics argue this narrative emerged posthumously to vilify him as a collaborator with colonial powers, citing inconsistencies in Portuguese records and the absence of corroboration in Ottoman admiral Seydi Ali Reis's *al-Muhīt* (1562). The *es-Sufāliyya* ode complicates this debate: its verses on Portuguese routes near Sofala “*When the Franks drifted to Sofala that year, they met despair during Michaelmas*” suggest firsthand knowledge interpreted by Russian orientalist Theodor Shumovski as proof of contact, though scholars like Sultan b. Muḥammad el-Kasimī dismiss them as later interpolations. Ibn Mājid's literary ingenuity, often overshadowed by his technical prowess, fused traditional Arabic motifs (celestial imagery, lyrical descriptions of winds) with nautical terminology, creating a hybrid genre that appealed to scholars and sailors alike. The *es-Sufāliyya* exemplifies this synthesis: opening with divine praise, its stanzas function as oral maps guiding navigators through monsoons and reefs, preserving knowledge across generations and influencing figures like Seydi Ali Reis. The paper contextualizes Portuguese ambitions within the economic rivalry over the *Baharat Yolu* (Spice Route). By circumventing Mamluk and Venetian intermediaries, Portugal sought direct access to Indian spices, leveraging Arab navigational expertise. Ibn Mājid's works, translated by Portuguese cartographers, became operational tools despite ideological resistance to acknowledging Arab intellectual superiority. His *Urcūzetü't-Tasnīfi Kibleti'l-İslām* recalibrated navigational charts, yet Portuguese sources rarely credited Arab contributions. The study critiques the Eurocentric framing of the “Age of Discovery,” emphasizing the Indian Ocean's pre-existing multicultural exchange networks disrupted by Portuguese colonialism. Methodologically, the research draws on Ibn Mājid's manuscripts, Portuguese chronicles (e.g., João de Barros' *Décadas da Ásia*), Ottoman maritime records, and modern scholarship by Gabriel Ferrand and Fuat Sezgin, employing interdisciplinary analysis to reassess Ibn Mājid's contributions through historiography, literary criticism, and the history of science. Ibn Mājid's dual legacy as a scientist-poet and contested figure in colonial historiography underscores the tension between knowledge exchange and colonial appropriation. His alleged guidance of Vasco da Gama, whether factual or symbolic, highlights the indispensability of Arab knowledge in early global navigation. The *es-Sufāliyya* ode, as both literary artifact and navigational tool, encapsulates this dynamic, reflecting the Indian Ocean not as a “discovered” space but as a realm of intellectual confluence where Arab expertise long preceded European sails. By recentering Ibn Mājid's contributions, the study invites a reevaluation of the Indian Ocean as a site of hybridity rather than conquest, where Arab navigators like Ibn Mājid epitomized a tradition of empirical observation, poetic expression, and cross-cultural synthesis. Expanding on primary sources, the paper examines Ibn Mājid's critique of outdated Greek theories, his refinement of Batlamyus's maps to reflect oceanic realities, and his integration of Swahili, Gujarati, and Javanese terminologies into Arab navigational lexicons. His *Hāwīyat al-Ikhtisār fī Usūl al-Bihār*, a 1,082-verse anthology, details routes from the Arabian Peninsula to Southeast Asia, while his *Kitāb al-Fawā'id* operationalized star charts, monsoons, and port distances with unprecedented precision. The study also explores Ibn Mājid's socio-cultural milieu: his laments on aging and spiritual reflections interspersed with technical instructions reveal a polymath navigating the interplay of personal mortality and scientific immortality. The Vasco da Gama controversy is further dissected through Fernão Lopes de Castanheda's *História do Descobrimento* and Luís de Camões' *Os Lusíadas*, which ambiguously reference a “Gujarati pilot,” fueling theories of Indian or Arab identity. Meanwhile, Ottoman records and Seydi Ali Reis's silence on Ibn Mājid's involvement deepen skepticism. The *es-Sufāliyya*'s detailed accounts of Portuguese shipwrecks and monsoon-driven disasters near Mozambique “*Their ships capsized, and they watched each other drown*” are juxtaposed with Portuguese accounts of relying on “Moorish charts,” highlighting the asymmetrical acknowledgment of Arab contributions. Economic motivations are fleshed out through the Mamluk-Venetian spice monopoly, Portuguese attempts to destabilize it via naval blockades, and Ibn Mājid's inadvertent role in enabling this through knowledge dissemination. In conclusion, Ibn Mājid epitomized the sophistication of Arab-Islamic maritime tradition, which Portuguese explorers hybridized but never replicated. His works, from storm warnings to star charts, remind us that the Indian Ocean was encountered, not discovered a space where Arab intellectual rigor and poetic innovation preceded and facilitated European expansion. By foregrounding Ibn Mājid's legacy, this study challenges historiographical

amnesia, positioning the Indian Ocean as a nexus of transcultural exchange where science, poetry, and power converged, leaving an indelible mark on the annals of global exploration.

Keywords: Arabic poetry, Arab Navigation, Indian Ocean, Seafaring, Ibn Mâjid

Öz:Avrupalıların Hint Okyanusu'na siyasi, ticari ve toplumsal amaçlarla açılmaya başlamasından çok önce, bu bölgelerdeki yerel halkların önemli bir denizcilik birikimine sahip olduğu bilinmektedir. Özellikle Doğu Afrika kıyılarından Çin'e uzanan geniş bir coğrafyada faaliyet gösteren Arap denizciler, seyrüseferleri sırasında edindikleri bilgileri, sözlü ve yazılı seyrir rehberlerine dönüştürerek sistematize etmişlerdir. Orta Çağ boyunca başta Portekizliler olmak üzere Avrupalıların istifade ettiği bu ilmî miras, müteakip dönemde gerçekleşecek coğrafi keşifler için elverişli bir zemin hazırlamıştır. Bu köklü denizcilik geleneğinin IX./XV. yüzyıldaki en müstesna temsilcisi İbn Mâcid (ö. 1501) olup, denizcilik ve coğrafya sahasındaki öncü rolüyle literatürde müstesna bir yer edinmiştir. Babası ve dedesinden kendine miras kalan deneyimlere kendi bilgi ve becerilerini ekleyerek denizcilikte ustalaşan İbn Mâcid'in, urcûzeler şeklinde kaleme aldığı eserleri, özellikle Hint Okyanusu'ndaki denizcilikle ilgili olanlar Orta Çağ'ın en değerli denizcilik el yazmaları arasında yerini alır. Gerçekliği tartışmalı olsa da Avrupalılar tarafından Vasco da Gama'ya Malindi-Kalikut/Kozhikode arasında rehberlik ettiği düşünülen İbn Mâcid üzerine yapılan araştırmalar çoğunlukla onun denizcilik bilgisine ve seyrüsefer tekniklerine odaklanmış, edebî yönü ise genelde ihmal edilmiştir. Bu çalışmada, İbn Mâcid'in hayatı ve eserlerine kısaca değinilip onun Arap denizciliğine yaptığı katkılardan bahsedildikten sonra Portekizlilerin Doğu Afrika ve Hint Okyanusu'na yaptığı seferlerle ilgili bilgiler ihtiva eden *es-Sufâliyye* adlı kasidesi ana hatlarıyla incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Arap Şiiri, Arap denizciliği, Hint Okyanusu, Seyrüsefer, İbn Mâcid

Giriş

Hint Okyanusu, Avrupalı sömürgeci güçlerin siyasi ve ticari nüfuzundan asırlar önce, Arap denizcilerin Doğu Afrika'dan Çin'e uzanan geniş bir coğrafyada inşa ettiği çok katmanlı bir bilgi, ticaret ve kültür ağının merkezi olmuştur. Bu bölgede köklü bir denizcilik geleneği geliştiren Araplar, İslam öncesi dönemden itibaren muson rüzgârlarının periyodik analizi, astronomik gözlemler ve seyrir rehberleriyle denizcilik tarihinde öncü bir rol üstlenmiştir (Carım, 1965, s. 75-87; Erol, 2013). Buna karşın Arap denizciliğinin bu parlak mirası sıklıkla göz ardı edilerek Arap kültürünün çöl kökenli olduğu yönündeki önyargılarla gölgelenmiştir. Oysa Sindbad'ın hikâyeleri ve Binbir Gece Masalları'ndaki seferler, Arap denizcilerin Seylan'dan Komor Adaları'na uzanan cesur keşiflerini belgелеmektedir (Muhammed, 2011, s. 13-18).

IX/XV. yüzyıl, Avrupa'nın küresel hegemonya arayışında kritik bir dönüm noktası teşkil etmiştir. İspanya ve Portekiz'in öncülüğünde başlatılan sömürgeci genişleme süreci, Hindistan'a deniz yollarının açılması ve Amerika'nın keşfi gibi olaylarla Avrupa'yı ekonomik ve siyasi üstünlüğe taşıırken, Güney Asya, Afrika ve Amerika'nın yerli halkları üzerinde kalıcı yıkımlara yol açmıştır. Bu süreçte, Hint Okyanusu'na deniz yoluyla ulaşma arayışları hız kazanmıştır. Ümit Burnu'nu (Cape of Good Hope) ilk kez dolaşan kâşif, 1488 yılında Bartolomeu Dias olmuştur. Dias'ın açtığı bu rotayı takiben, Vasco da Gama 1497-1499 yılları arasındaki seferinde bu güzergahı kullanarak 1498'de Afrika'nın güneyini dolaşmış ve Hint Okyanusu'na ulaşmıştır. Bu gelişme, Avrupa'nın Doğu ile doğrudan temas kurmasına yol açmıştır. Bu sırada Avrupalılar, geldikleri coğrafyada köklü bir denizcilik geleneğinin varlığını keşfetmişlerdir. Avrupalıların Hint Okyanusu'na yaptığı bu yolculukta ünlü kaptan Vasco da Gama'nın İbn Mâcid'in rehberliğinde Hindistan'a gittiği konusundaki çeşitli iddialar ve tartışmalar ise günümüze kadar devam etmektedir. Ancak, bu tartışmaların ötesinde İbn Mâcid'in manzum eserlerinin Hint Okyanusu'ndaki navigasyon tekniklerine ciddi katkılar sağladığı, eserlerindeki ayrıntılı bilgi ve teknik çözümlemelerin sonraki nesiller için güvenilir rehberler oluşturduğu tartışılmaz bir gerçektir (Mâcid, 1969, s. 109-117; Sezgin, 2007, s. 43-44.).

IX/XV. yüzyılda seyrüsefer geleneğinin zirvesini temsil eden İbn Mâcid (ö. 1501), kendisi gibi denizci ve şair olan dedesi Muhammed İbn ‘Amr ve onu takip eden babası Mâcid b. Muhammed’den devraldığı pratik deneyimleri hem de bu deneyimlerin üzerine koyduğu birikimiyle kaleme aldığı urcûze formundaki eserleriyle Hint Okyanusu’nun navigasyon sırlarını sistematize ederek Orta Çağ’ın en değerli denizcilik el yazmalarından bir külliyyat ortaya koymuştur (Fatımi, 1994, s. 289). Özellikle *es-Sufâliyye* kasidesi, teknik bilgilerin edebî formlarla kodlanması, denizcilik terminolojisinin şiirselleştirilmesi ve kültürel hafızanın nesiller boyu aktarımı bağlamında benzersiz bir kaynak niteliği taşımaktadır (Mâcid, 1969, s. 112-117).

İbn Mâcid’in urcûzeleri, yalnızca yıldız yüksekliklerinin hesaplanması veya gel-git dinamikleri gibi teknik detayları değil, denizin metaforik tasvirlerini, şiirsel ritimle harmanlanmış bilgi aktarımını ve denizcilik bilgisinin kültürel kodlarını da içermektedir. Arap eğitim sisteminin ezber odaklı yapısı, denizcilik bilgisinin şiirsel formlarla kodlanmasını pratik bir gereklilik haline getirmiş; İbn Mâcid de bu geleneği dilbilimsel bir ustalıkla birleştirerek hem denizcilere rehberlik etmiş hem de edebî bir miras bırakmıştır. Özellikle denizcilerin sefer öncesi İbn Mâcid’in ruhuna dua etme geleneği, onun bilimsel otoritesinin kültürel hafızadaki yerini de göstermektedir (Mâcid, 1969, s. 114).

Yaptığımız araştırmalar sonucunda, İbn Mâcid hakkında Türkiye’de yapılmış müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır. Yabancı kaynaklardaki mevcut çalışmalarda ise daha çok denizci kişiliği üzerinde durulmuş, üslubu, dili, şiiri, nesri ve edebî kültürüne dair az sayıda gözlem ve yorum yapılmıştır. Bu yorumlarda da İbn Mâcid’in şiirlerinde ve nesirlerinde üslup zayıflığı, dil fakirliği olduğu iddia edilmiş, bu iddia yalnızca birkaç gramer hatası ve aruz kusuruna dayandırılarak genelleyici bir yaklaşımla ortaya konulmuştur. Oysa şair denizcinin tüm urcûzeleri ve kasideleri için bu genel yargıyı sürdürmek mümkün değildir. Aralarında hem biçim hem içerik açısından başarılı şiirler, parçalar ve bilimsel olmayan nesir örnekleri de mevcuttur. Özellikle Hicri IX/Milâdî XV. yüzyıl şiir ve nesrin genel olarak gerileme gösterdiği, kültürel çözülmenin yaşandığı, şairlerin eserlerinde dil hatalarının yaygınlaştığı dikkate alındığında, İbn Mâcid’in edebî üretimini değerlendirirken dönemin koşullarını da göz önünde bulundurmak gerekir (ez-Zebîdî, 2007).

Bu bağlamda çalışma, İbn Mâcid’in denizcilik bilgisinin gölgesinde kalan şair kimliğini, *es-Sufâliyye* kasidesi özelinde, teknik bilgilerin edebî formlarla nasıl harmanlandığı ve bu harmanlamanın dönemin kültürel ve tarihsel bağlamındaki önemini sorgulamaktadır. Çalışmanın temel tezi olarak İbn Mâcid’in *es-Sufâliyye* kasidesi, yalnızca bir seyrüsefer rehberi olarak değil, aynı zamanda Portekiz seferlerine dair tarihsel tanıklığı, denizcilik terminolojisinin şiirselleştirilmesi ve Arap denizcilik kültürünün sözlü aktarım geleneğinin yazılı bir örneği olarak özgün bir edebî değere sahiptir. Bu perspektifle, çalışma, İbn Mâcid’in eserlerinin teknik içeriği kadar dil ve üslup özelliklerinin de dönemin edebî gerileme tartışmaları bağlamında yeniden değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır.

Çalışma metodolojik olarak, İbn Mâcid’in eserleri bağlamında Arap denizcilik geleneğinin Portekiz seferleri üzerindeki etkisini disiplinler arası bir perspektifle ele almaktadır. Bu yöntem üç temel adımdan oluşmaktadır: İlk olarak, dönemin ekonomik, bilimsel ve edebi koşullarını dikkate alan bir tarihsel bağlamsallaştırma yapılacaktır. İkinci olarak, İbn Mâcid’in *es-Sufâliyye* kasidesi başta olmak üzere eserleri hem teknik içeriği hem de dil ve üslup özellikleri açısından bir metin çözümlemesine tabi tutulacaktır. Son olarak, Portekiz, Arap, Osmanlı ve modern kaynaklardaki farklı anlatılar, karşılaştırmalı bir tarih yazımı analizi ile eleştirel bir süzgeçten geçirilecektir.

1. Hayatı

Tam adı “Şihâbuddîn Ahmed b. Mâcid b. Muhammed b. ‘Amr b. Fadl b. Duveyk b. Yûsuf b. Hasan b. Hüseyin b. Ebî Mu‘allak b. Ebî Rakâyib es-Sa‘dî” (Hamîd, 2018, s. 29) olan İbn Mâcid, kaleme aldığı *‘İddetu’l-Eşhârü’r-Rûmiyye* adlı kasidesinde kendisini “es-Sa‘dî” künyesiyle tanıtmış ve bu künyeyi meşhur Adnânîler’e nispet ederek bu kabile ile akraba olduğunu ifade etmiştir (Şihâb,

2001, s. 20). Ünlü Osmanlı denizcisi Seydi Ali Reis de *Kitâbu'l-Muhît fî 'İlmi'l-Eflâk ve'l-Ebhur* adlı eserinde İbn Mâcid'in soyunu, Adnânîler'e mensup kabileler topluluğu olan Kays 'Aylân (Benî Kays Aylân) kabilesine dayandırmıştır (Tibbetts, 1981, s. 7).

İbn Mâcid'in doğum yeri hususunda birçok araştırmacı farklı görüşler ileri sürmüştür. Bu araştırmacıların bir kısmı İbn Mâcid'in Orta Arabistan'ın "Necid" bölgesinin "Sâdik" beldesinden olduğunu, bir kısmı da "Culfâr" veya Yemen'in "Sa'da" şehrinden olduğunu belirtmektedir. İbn Mâcid üzerine yaptığı çalışmalarda bu meseleye açıklık getiren İbrâhîm Hûrî, İbn Mâcid'in atalarının Yemen'deki Sa'da şehrinden olduğunu ve Sa'da civarındaki Necid'e nispetle eserlerinde kendisini Necid'e ait veya bu bölgeden gelen anlamında "Necdî" adıyla zikrettiğini ifade etmiştir. Atalarının da takribî VI./XII. yüzyılda Culfâr'a (Re'sü'l-Hayme) göç ettiği belirtilmiştir. İbn Mâcid, kaleme aldığı kaside ve urcûzelerinde Culfâr'dan sıklıkla bahsetmekte ve burayı deniz aslanlarının ve tecrübeli şövalyelerin doğduğu ülke olarak şöyle tanımlamaktadır (İbn Mâcid, 2004, s. 10). Kâmil:

رَعَى اللّٰهُ جُلْفَارَ وَمَنْ نَشَأَ بِهَا وَأَسْمَعَى ثَرَاهَا وَكَفَّ مُتَتَابِعِ
بِهَا مِنْ أَسْوَدِ الْبَحْرِ كُلِّ مُجْرِبٍ وَفَارِسٍ بَحْرٍ فِي الشَّيْءِ دَائِدٍ بَارِعٍ

Ra'a'llâhu Culfâra ve men neşe'e bihâ, ve eskâ serâhâ vâkifun mutetâbi'u
Bihâ min usûdi'l-bahri kullu mucerribin, ve fârisi bahrin fi's-şedâ'idi bâri'u

Allah, Culfâr'ı ve orada doğan kimseleri korusun, topraklarını bolca, peş peşe yağan yağmurlarla sulasın.

Orada her yetenekten deniz aslanları ve zorluklar karşısında yetenekli deniz şövalyeleri vardır.

İbn Mâcid'in Culfâr'a mensubiyeti, sadece yukarıda belirtilen beyitlerle değil, aynı zamanda *el-Hâviye*, *el-Belîğa* ve *el-Mu'arrebe* kasidelerinde de bu mevkinden bahsetmesiyle teyit edilmektedir. Buna ek olarak, Kanuni Sultan Süleyman tarafından 1554 yılında Türk donanmasının gemilerini hazırlamakla görevlendirdiği Osmanlı denizcisi Seydi Ali Reis (ö.970/1562)'in yazılarında da İbn Mâcid'in doğum yerinin Culfâr olarak zikredilmesi, bu tezi destekleyen önemli bir diğer kanıttır (Hamîd, 2018, s. 22).

İlmî katkıları bağlamında İbn Mâcid, "el-Milâhu'l-Bahriyye" (Deniz Navigasyonu) olarak adlandırdığı yeni bir disiplinin tasnifinde öncü rol oynamış ve astronominin temel prensiplerini bu alana sistematik olarak uygulamıştır. Bu sayede navigasyona astronomik bir nitelik kazanmıştır. Yıldız konumları, ay menzilleri, denizde yön bulma usulleri ve güneş yılına göre hesaplanan doğuş-batış vakitleri gibi konuları eserlerinde teferruatlı bir şekilde şerh etmiştir. Bu alanda telif ettiği ve büyük bir kısmı manzum olan eserleri, özellikle *Hâviyâtü İbn Mâcid* külliyyatı altında toplanmıştır. Deniz navigasyonunu geliştirmenin yanı sıra, navigasyon aletlerinde de yenilikler yapmış ve bölge coğrafyasına dair derin bilgisi sayesinde deniz rotalarının belirlenmesinde bir otorite haline gelmiştir (el-Kessâdî, 2024, s. 19).

İbn Mâcid'in navigasyon bilimini bu denli yeni bir seviyeye taşıması, içinde yetiştiği kültürel ve bilimsel ortamın bir sonucudur. Denizci bir aileden gelmesi ve yetiştiği coğrafi konumu itibarıyla edindiği deneyimler, onun bu alanda öne çıkmasını sağlamıştır. Ayrıca, Yunan ve Arap coğrafya geleneklerini derinlemesine incelemiş, Batlamyus (ö.168) gibi Yunan bilginlerinin eserlerini Arap denizcilik geleneğiyle harmanlayarak kendine özgü bir sistem geliştirmiştir (Ahmad, 1999, s. 162).

İbn Mâcid'in yetiştiği bölge, tarih boyunca denizcilik faaliyetlerinin merkezinde yer alan stratejik bir konuma sahiptir. Bu bölge, Hint Okyanusu'nun stratejik durumda olan giriş noktasında ve Basra Körfezi'nin kıyısında yer alır. Dolayısıyla burası Hint Okyanusu'nun canlı ticaret yollarının zengin bölgelere ulaştığı bir kavşak noktasıdır. Uman ve İran kıyılarında yaşayan halk, tarih boyunca

denizle iç içe bir yaşam sürmüştür. Bazıları, inci avcılığı gibi zorlu mesleklerle uğraşmış; bazıları ticaret aracılığı yaparak servet biriktirmiş ve gemi sahibi olarak okyanusun tehlikeli sularında, doğu ve batıdaki zengin topraklara seferler düzenlemiştir. Diğerleri ise kendilerini denizcilik sanatını öğrenmeye adanmış, İranlı denizcilerin rûznâme denen eski papirüslerinde nesilden nesile aktarılan bilgileri incelemiş ve bu sayede denizci olmuşlardır (Mâcid, 1969, s. 77-78).

İbn Mâcid'in doğum ve ölüm tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, günümüze ulaşan eserlerindeki ipuçlarından ve bu konuda yapılan araştırmalardan yola çıkarak kronolojik tahminler yapılabilmektedir. Özellikle İbn Mâcid'in günümüze ulaşan şiir ile nesir örneklerini içeren *Kitâbu'l-Fevâ'id fî Usûli 'İlmi'l-Bahr ve'l-Kavâ'id* adlı eserindeki ipuçlarından doğum tarihi yaklaşık olarak çıkarılabilmektedir. Örneğin, İbn, Mâcid, *el-Hâviye* adlı kasidesini gençlik döneminde yazdığını söylemiştir. Bu kasidenin son bölümünde, manzumeyi 866/1461 Zilhicce ayında deniz aslanlarının diyarı olarak tanımladığı Culfar'da tamamladığını şu mısralarla ifade etmiştir (İbn Mâcid, t.y.s. 93). Recez:

أَوْطَانِ أَسْدِ الْبَحْرِ فِي الْأَقْطَارِ	تَمَّتْ بِشَهْرِ الْحَجِّ فِي جُلْفَارِ
إِذْ خُصَّ بِالْإِحْسَانِ وَالصِّيَامِ	يَوْمُ الْعَدِيرِ أَبْرَكَ الْأَيَّامِ
سِتُّ وَسِتُّونَ وَتَمَّانُ مِائَةً	وَكَانَ فِي الْهَجْرَةِ يَا مَوْلَايَ

Temmet bi-şehri'l-hacci fî Culfâre, evtâni usdi'l-bahri fi'l-ektâri
Yevmu'l-gadîri ebreki'l-eyyâmi, iz husa bi'l-ihsâni ve's-siyâmi
Ve kâne fi'l-hicreti yâ mevlâyeh, sittun ve sittûne ve semânu mi'eh

Hac ayı içerisinde Culfar'da tamamlandı, o Culfar ki tüm diyarlarda meşhur, deniz aslanlarının yurdudur.

Gadîr Günü en mübarek günlerden biridir, zira o, ihsan ve oruç ile özel kılınmıştır.

Hicret yılına göre ey hanımım! Sekiz yüz altmış altı (H. 866 / M.1461) senesinde gerçekleşmiştir.

Bu beyitlere dayanarak, İbn Mâcid'in gençlik dönemi 25 yaş civarında kabul edilirse, 1427-1432 yılları arasında doğduğu tahmin edilmektedir. Buradan hareketle, *Kitâbü'l-Fevâ'id fî Usûli 'İlmi'l-Bahr ve'l-Kavâ'id* isimli eserini tamamladığında yaşının 55 civarı olduğu, 1498'de Portekizli denizci Vasco da Gama (ö.1524) Ümit Burnu'nu dolaşarak Doğu Afrika'ya ulaştığında ise 70 yaşlarında olduğu düşünülmektedir. İbn Mâcid, hayatının ilerleyen dönemlerinde kaleme aldığı kaside ve urcûzelerinde, yaşlanmanın getirdiği zorluklardan söz etmekte; beyaz saçlarının başını istila ettiğini ve gençliğin kendisini terk ettiğini ifade etmektedir (Hamîd, 2018, s. 34).

İbn Mâcid'in gezegenleri ölçme konusundaki deneyimlerini özetlediği, derin düşünmenin, istişarenin ve denizde akıllıca hareket etmenin önemini vurguladığı *el-Muhammes* adlı kasidesi ise onun kaleme aldığı son kasidedir. Bu kasidenin 906/1501 yılının Muharrem ayında yazılmış olması, bize İbn Mâcid'in bu tarihte yazın hayatına son verdiğini ve muhtemelen aynı yıl içerisinde vefat ettiğini düşündürmektedir (İbn Mâcid, 2004, s. 13).

1.1.Edebî yöntemi ve şiirsel üslubu

Arap eğitim sistemi, bilimsel bilgilerin korunmasında ve geleceğe aktarılmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu sistem, ezberlemeye ve tekrarlamaya uygunluğu, bilgilerin kafiye ve vezin kurallarına dayalı iyi yapılandırılmış manzumeler hâlinde aktarılması sayesinde öğrenenin konuyu kavramasına ve aklında tutmasına olanak sağlamaktadır. Hemen hemen bütün bilim dallarında Araplar, öğrencilerin konuları anlamasına ve ezberlemesine yardımcı olan bu tür şiirsel eserler ortaya koymuştur (el-Ganîm, 2020, s. 24).

Bu yönetime ihtiyaç duyulan bilim alanlardan birisi de denizcilik bilimi olmuştur. Özellikle deniz seferleri sırasında, tuzlu su ve nem gibi çevresel faktörler, kitap ve belgelerin hızla bozulmasına yol açarak yazılı bilginin saklanması zorlaştırmıştır. Bu durum, denizcilik bilgisinin sözlü ve şiirsel formlarla aktarılmasını pratik bir çözüm haline getirmiştir. İbn Mâcid, bu bağlamda, denizcilik bilgisini ve deneyimlerini urcûzeler (didaktik amaçlı manzum eserler) aracılığıyla kaydetmiş ve gelecek nesillere aktarmıştır (el-Ganîm, 2020, s. 24-25).

İbn Mâcid'in denizcilik ve astronomi bilgilerini ihtiva eden öğretici mahiyette manzumeler kaleme almış olması, kullandığı öğretim metodu bakımından dil biliminde temel bir kaynak olan İbn Mâlik'in (ö. 672/1274) *el-Elfiyye* adlı eserine benzetilebilir. İbn Mâlik'in adı geçen eseri, dilbilgisi, sarf ve diğer dil sanatlarını kapsayan bir başvuru kaynağıdır (Turan, 1995, s. 28). Benzer şekilde, İbn Mâcid'in şiirleri de denizcilik ve astronomi bilimleri, yön bulma yöntemleri ve Afrika, Kızıldeniz, Basra Körfezi, Hindistan ile Güneydoğu Asya arasındaki deniz yolları için bir başvuru kaynağı olarak kabul edilebilir.

İbn Mâcid'in edebî üslubuna dair mevcut değerlendirmelerin çoğu, genel geçer ifadelerle sınırlı kalmıştır. Genellikle şiirlerindeki morfolojik hatalar ve vezin uyumsuzlukları üzerinde durulmuş, eserlerinin dil ve üslup bakımından yetersiz olduğu ifade edilmiştir. Buna karşın, onun recezlerinin arasında biçim ve içerik bakımından dikkat çeken parçalar, bilimsel olmayan nesirlerinde ise edebî değer taşıyan secîler mevcuttur (ez-Zübeydî, 2007, s.4).

Şair ve denizci olan İbn Mâcid'in kendine özgü bir şiir dili ve kelime dağarcığı olduğundan şüphe yoktur. İbn Mâcid'in urcûzelerinde kullandığı kelimelerin seçiminde gösterdiği ustalık ve bu sırada konuya bağlı kalması onun edebî maharetini sergiler. Anlatılan metnin yapısında karşımıza çıkan tüm imgeler, denizin her yöndeki dalgalanmalarını çizer. Gemiye farklı yönlerde sürükleyen dalgalar, İbn Mâcid'in şiirsel düzeninde de kendini hissettirir. Bu düzende bilimsel amaç gözetilmesine rağmen, anlam ile ifadede bir uyum ve incelik bulunur. Şiirsel metnin yapısında denizcilikle ilgili hikâyeler anlatırken bir yandan da denizcilerin denizde yönlerini belirlemelerine yardımcı olan işaretlere geçiş yapar. Aynı zamanda denizin derinliklerine dalar, gökyüzündeki yıldızları ve ayları tasvir eder. Bunlar, bir yerden başka bir yere geçişte ve geminin seyri sırasında karşılaşılabileceği tehlikelerden kaçınmada denizcilere rehberlik edecek olan işaretlerdir. Daha sonra en iyi işaretleri saptayarak çeşitli ölçümler yapar ve bunları yolculuğun başarısına katkıda bulunan faktörlerle ilişkilendirir (Hamîd, 2018, s. 153-154).

Geniş bir edebî kültüre sahip olan İbn Mâcid, nesirlerinin bir kısmında akıcı ve düzgün bir üslup kullanmış, didaktik mahiyette olan recezlerinde ise hedef kitesinin denizciler olmasına karşın yer yer halk dilinden uzaklaşarak sanatlı bir nesir tercih etmiştir. Nesirlerinde ve manzumelerinde dilbilgisi ve aruz kuralları dışına çıkmamaya özen göstermiştir. Eserlerinde aşk, şarap, gençlik, ihtiyarlık, zühd, yıldızlar ve peygamber övgüsü gibi konular içeren manzumeler de bulunmaktadır (Mâcid, 1969, s. 100).

İbn Mâcid'in aruz ve kafiye kurallarına yer yer uymaması ise onun edebî kültürden yoksun olduğu anlamına gelmez. Eserlerinde Cahiliye Dönemi şairlerinden İmru'l-Kays, 'Amr bin Kulsûm, el-Mühehlil, Abbasi Dönemi şairlerinden Ömer b. Ebû Rebîa, Ebû Nuvâs, et-Tuğrâi kadar geniş bir yelpazeden alıntılar yapması, onun klasik Arap edebiyatına hâkim, edebî birikime sahip bir kimse olduğuna delalet eder. Eserlerindeki şiirsel üslup genellikle eğitici recezlerle sınırlı kalsa da açıklama ve yorumlarla dolu nesir kısımları daha serbest ve zengin bir dil barındırmaktadır. Örneğin, İbn Mâcid, aşağıdaki beyitlerinde el-'Avvâ yıldızından bahsederken, bu yıldızın uğursuzluğunu şarap ve aşk temalarıyla harmanlayarak, güzel bir şiir örneği ortaya koymuştur (İbn Mâcid, t.y. s. 17; Hamîd, 2018, s. 10). Kâmil:

فَلَمَّا الْعَذُولُ وَعَذْلُهُ إِغْرَاءُ	حَضَرَ الْمُدَامُ وَمُنْيَتِي وَالْمَاءُ
بِمَهْمُهُ فِ مَاءٍ ذَا وَذَاكَ سَوَاءُ	أَيْنَ الْمَلَامُ مِنَ الْمُدَامِ وَشُرْبِهَا
وَكَذَا الْمَلَاخِ حَيْثُ الْمَاءُ	بِالْمَاءِ يَحْيَا كُلُّ غُصْنٍ نَاطِرٍ
قِيلَ الْعَوَالِي مَا هُنَّ وَقَاءُ	إِنِّي وَقَيْتُ لِمَنْ أَلَامَ بِهِ وَلَوْ
هَذَا السِّمَّاكَ تَفُودُهُ الْعَوَاءُ	لَا غَرُّوَ إِنَّ مَلِكَ الْحَبِيبِ مَقَاوِدِي

Hadara'l-mudâmu ve munyetî ve'l-mâ'u, fe lemmâ'l-'azûlu ve 'azluhû igrâ'u
 Eyne'l-mulâmu mine'l-mudâmi ve şurbiḥâ, bi-muhefhefin mâ zâ ve zâke sevâ'u
 Bi'l-mâ'i yahyâ kullu gusnin nâzirin, ve kezâ'l-melâhu hayâtuhunne'l-mâ'u
 Innî vefeytu li-men elâmu bihî ve lev, kîle'l-gavânî mâ lehunne vefâ'u
 Lâ garve in meleke'l-habîbu mekâvidî, hâze's-simâku teqûduhû'l-'avvâ'u

Şarap ve su, tam istediğimde önümde hazır oldu. Bundan sonra beni kınayan kimsenin kınaması beni şarap içmem için tahrik eder.

Birini kendinden geçercesine şarap içmekle kınamak artık nerede kaldı? Zarîf bir güzel ile şarap içmek arasında ne fark var ki?

Su nasıl ağaçların dallarını canlandırırsa, güzeller de suyla hayat bulur.

Ben sadık kaldım, ama güzel kadınların vefasız olduğu söylenir.

Sevgili eğer benim hükümranlığımı ele geçirirse, buna şaşmamak gerekir; tıpkı 'Avvâ yıldızlarının gökyüzünü kontrol altına alması gibi.

Mes'ûdî (ö. 345/956), İbn Battuta (ö. 770/1368-69) ve Yakut el-Hamevî (ö. 626/1229) gibi hem bilim hem edebiyatla uğraşan çok sayıda Arap müellifi gibi İbn Mâcid de urcûzelerinde hem bilimsel konuları işlemiş hem de gazel, şarap tasvirleri ve peygamber methiyeleri gibi geleneksel şiir türlerinde örnekler kaleme almıştır. Denizcilik eğitimi için yazdığı manzumelerde bile Arap dil kurallarına sıkı sıkıya bağlı kalması, döneminin aşırı süslü üslubundan kaçınarak yalın bir dil tercihi etmesi, onu çağdaşları arasında özgün kılan unsurlardır (ez-Zübeydî, 2007, s. 5).

İbn Mâcid'in edebî birikimi, özellikle XX. yüzyılda onun manzum ve mensur eserlerini keşfeden oryantalistlerin gözünden kaçmamış sonrasında ise Arap edebiyatçıların da ilgisini çekmeyi başarmıştır. Rus oryantalist Ignatij Julianovič Kračkovskij, onun edebiyat alanında geniş bir okuyucuya sahip olduğunu, edebî yönünün de seyrüsefer bilgisi kadar önemli olduğunu belirtmiştir. (Mâcid, 1969, s.101). Rus oryantalist Teodor Adamovich Shumovsky ise İbn Mâcid'in şiiri ve nesrini zayıf bulsa da astronomi, denizcilik ve coğrafya terimleriyle dolu zengin bir dil kullandığını ifade etmiştir. İbn Mâcid üzerine çalışmaları ile tanınan Enver Abdu'l-'Âlim ise benzer tespitleri özetlerken, İbn Mâcid'in eserlerinin tam olarak anlaşılabilmesi için seyrüsefer uygulamalarıyla XV-XVI. yüzyıl Hint Okyanusu terminolojisine hâkim olmak gerektiğini şu şekilde ifade etmiştir (Abdu'l-'Âlim, 1979):

“Bazı oryantalistlere göre İbn Mâcid'in eserleri, tıpkı İbn Malik'in Elfiye'si gibi, çözülmesi için özel anahtarlar gerektiren şifreli metinlerdir. Bu görüşte haklılık payı vardır. Zira onun eserlerini anlamak için hem denizcilik pratiğine vakıf olmak hem de XV-XVI. yüzyıl Hint Okyanusu'nda kullanılan Farsça, Hintçe, Svahili ve Cava dillerinden geçmiş terminolojiyi bilmek gerekir. Fransız oryantalist Gabriel Ferrand'ın bu yüzyılın başında yaptığı çalışmalar, bu zorluğu bir nebze hafifletmiştir.”

1.2. Eserleri

İbn Mâcid, kaleme aldığı eserlerle Arap denizciliği ve astronomi alanında büyük bir miras bırakmıştır. Fransız şarkiyatçı Gabriel Ferrand, onun eserleri olmadan Hint Okyanusu'nda seyrüsefer yapmanın neredeyse imkânsız olduğunu dile getirmiştir. Yabancı kaptanlar ve denizciler, yabancıları

oldukları bu sulara nasıl seyahat edeceklerini bilmedikleri için her zaman rehber bir kaptana ihtiyaç duymuş, İbn Mâcid'in bu alandaki eserleri de bu ihtiyaca cevap veren temel kaynaklar hâline gelmiştir. Nitekim denizciler, İbn Mâcid ve Süleyman el-Mehrî (ö. 917/1511'den sonra) gibi denizci âlimlerin verdiği bilgilere ve yönlendirmelere uyarak olası tehlikelerden kendilerini korumaya çalışmışlardır (Lajah, 2024, s. 178).

İbn Mâcid'in 5'i mensur, 41'i manzum olmak üzere 46 eseri bulunmaktadır. En ünlü eserlerinden biri olan *Kitâbü'l-Fevâid fî Usûli 'ilmi'l-Bahr ve'l-Kavâ'id* adlı kitabını 895/1480 yılında, denizciler için bir kılavuz kitap olması amacıyla elli yılı aşkın denizcilik deneyimine dayanarak kaleme almıştır (el-Hamdâni, 1991, s. 83).

İbn Mâcid, söz konusu eserinin önsözünde şu ifadelerle yer verir (Mâcid, 1971, 3-5):

“İşte ben, denizcilik biliminden çağımın insanlarına uygun olanı bu kitapta özetledim ve ona ‘*Kitâbü'l-Fevâid fî Usûli'l-Bahr ve'l-Kavâ'id* (Denizcilik Biliminin Temelleri ve Kuralları)’ adını verdim. Bu kitabı, denizciler ve kaptanlar için yazdım. İçinde, el-Hâviye, Urcûzeler ve diğer eserlerde anlaşılması zor olan konuların açıklamaları bulunmaktadır.”

İbn Mâcid'in denizciler ve kaptanlar için kaleme aldığını bildirdiği bu eser, bir giriş ve on iki bölümden meydana gelmektedir. Her bölüm *fâ'ide* adını taşır. Bu bölümler, Hint Okyanusu ve bağlantılı denizlerdeki farklı denizcilik yollarını anlatan bir tür denizcilik rehberi niteliğindedir (el-Hamdâni, 1991, s. 83). Kitapta; denizler, dağlar, kıyılar, adalar, ülkelerin enlem ve boylamları, yıldızların isimleri ve yön bulma yöntemleri, muson rüzgarlarının esme ve dinme zamanları, Arap yarımadası, Hindistan ve Doğu Afrika kıyılarındaki gemi rotaları gibi konular detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Ayrıca Asya, Avrupa ve Afrika kıyılarının tanımları da verilmiştir. Eserde Hint Okyanusu'ndaki on adaya ve Kızıldeniz'e ayrı bölümler ayrılmıştır. Eserin müellif nüshasının nerede olduğu şimdilik bilinmemektedir. Buna karşın eserin çeşitli nüshaları Fransa, Suriye, Bahreyn ve Kuveyt'te bulunmaktadır. Eser ilk olarak Fransız şarkiyatçı Gabriel Ferrand tarafından 1921 ve 1925 yıllarında Fransızcaya tercüme edilmiştir. Daha sonra İngiliz şarkiyatçı Gerald Randall Tibbetts 1970 yılında çeşitli notlar ekleyerek eseri *Arab Navigation in the Indian Ocean before the Coming of the Portuguese* adıyla İngilizceye çevirmiştir. Son olarak 1971 yılında İbrâhim Hûrî ve İzzet Hasan tarafından tahkik edilerek *Kitâbü'l-Fevâid fî Usûli'l- 'ilmi'l- Bahr ve'l-Kavâ'id* adıyla yayımlanmıştır (Ahmad, 1999, s. 162-163).

İslam'ın şartlarından biri olan namaz, Kâbe'ye dönülerek yapıldığı için Kâbe'nin yönünün tam olarak tespit edilmesinin gereği Müslüman âlimlerin bu konuda araştırmalar yapmasına neden olmuş ve coğrafi bilginin gelişmesine fayda sağlamıştır (Aliağaoğlu, 2024, s. 495). Bu âlimlerden biri olan İbn Macid de kible yönünün tespit edilmesi ile ilgili çalışmalar yapmış ve pusulanın hokkası içine manyetik iğneyi ilk kez o yerleştirmiştir (Ahmad, 1999, s. 162). Onun İslam dünyasında en fazla etki yaratan eseri, *Urcûzetü't-Tasnîf fî Kibleti'l-İslâm* (İslam'ın Kiblesinin Dünya Çapında Sınıflandırılması) adlı manzumesidir. Bu manzume, dünyanın farklı bölgelerinde kiblenin yönünü tayin etmede önemli bir yer tutmuştur. Bu şiiriyle İbn Mâcid, dünyanın doğusundan batısına kadar tüm Müslümanların namaz sırasında doğru kible yönünü bulmalarına yardımcı olmuştur. Bu nedenle birçok hacı, onun bilimsel mirasını ve eserlerini beraberinde ve zihinlerinde taşımıştır. Aynı şekilde, Endülüs'ten geçen denizciler ile Arap, Hint ve Çinli denizciler de onun eserlerinden yararlanmış ve bu bilgileri insanlığa aktarmıştır (er-Reşîdiyye, 2021, s. 34).

Bunlara ek olarak İbn Mâcid, *Hâviyetü'l-İhtisâr fî Usûli'l-Bahr* adlı 1082 beyitten oluşan bir şiir seçkisi de kaleme almıştır. On bir bölüme ayırdığı bu eserinde Arap Yarımadası'nın kıyıları, Doğu Afrika kıyıları ve Güney ile Güneydoğu Asya kıyılarındaki deniz yollarını incelemiştir. Ayrıca, Arap Yarımadası kıyıları ile Güney Asya'daki, özellikle Hindistan'daki çeşitli limanlar arasındaki deniz mesafelerini gözden geçirmiştir. Eserin onuncu bölümü, denizciler için yararlı dersler ihtiva

etmektedir. On birinci bölüm ise açık denizlerdeki mesafeler, takımyıldızları ve Kutup Yıldızı gibi astronomi bilimlerini kapsamlı bir şekilde ele almaktadır (er-Reşîdiyye, 2021, s. 26-31).

İbn Mâcid bu eseri, özellikle XV. yüzyılda denizler üzerindeki rekabetin yoğunlaştığı ve coğrafi keşiflerin önem kazandığı kritik bir dönemde kaleme almıştır. Denizcilik bilgisini aktarmak için manzumelerinden (kaside ve urcûzeler) yararlanmıştır. Fransız şarkiyatçı Gabriel Ferrand, bu kitabı döneminin denizcilik ve astronomi alanındaki en üstün eserlerinden biri olarak kabul etmiş ve İbn Mâcid'i modern denizcilik kılavuzlarının ilk yazarı olarak nitelendirmiştir (Ferrand, 1921-1923, s. 2-3).

2.Arap Denizciliği

Kökenleri İslamiyet'ten öncesine kadar uzanan ve İslam'ın doğuşuyla yeni bir boyut kazanan Arap denizciliği, kadim bir geleneğe sahipti. Bununla birlikte denizcilik faaliyetleri, Arap Yarımadası'nın tümünde değil, daha çok denize kıyısı olan bölgelerde yoğunlaşmıştı. Özellikle Hicaz ve Necid bölgelerinde yaşayan Arapların denizcilik tecrübesi sınırlı olsa da Güney Arabistan'daki Araplar, denizcilik konusunda yaklaşık bin yıllık bir geleneğe sahiptiler (Abdu'l-'Alîm, 1979 s.23). Bu gelenek yarımada'nın güney, doğu ve batı kıyılarındaki ticari amaçla yapılan denizcilik faaliyetlerini kapsamaktaydı (Kračkovskij, 1957, s. 40). Özellikle Hindistan'ın güneybatı sahillerinden Çin'e kadar uzanan deniz ticaret rotalarını kullandıkları ve bu bölgelerde ticaret noktaları oluşturdukları kayıtlarda yer almaktadır (Bozkurt, 1991, s. 495).

İslam öncesi dönemde Arap denizcilerin Hint Okyanusu ve ötesinde aktif bir ticaret ağı kurdukları bilinmektedir. Dolayısıyla, Arap denizciliği İslam'ın doğuşuyla birlikte yeni bir boyut kazanmış olsa da kökleri çok daha eskiye dayanan bir geleneğe sahiptir (Tibbetts, 1981 s. 4-6). Bu geleneğin temelinde, deniz yoluyla ticaret yapma ve bölgeler arasında ekonomik ve kültürel bağlantılar kurma amacı yatmaktaydı. Zira Arapların İslam öncesindeki denizcilik tecrübeleri konusunda kaleme alınanlar, bu dönemde genel olarak Arapların belirli bir denizcilik faaliyeti içinde bulunduklarından söz etmektedir (Abdu'l-'Alîm, 1979).

Arap coğrafyacı el-Makdisî, (ö. 375/985) *Ahsenu't-Tekâsîm fî Ma'rîfeti'l-Ekâlîm* adlı ünlü eserinde, Çin Denizi'ndeki gemilerin yol bulmada ve denizcilikte kendilerine rehberlik eden *defter* olarak adlandırdıkları notlara sahip olduklarını şöyle tarif eder (el-Makdisî, 1906, s. 10):

“Ben ise (Hint Okyanusu’nu) yaklaşık iki bin fersah katettim, Abâdân’a kadar adanın (Arap Yarımadası’nın) tamamını dolaştım; ayrıca yolların ve dalgaların bizi sürüklediği adalarında bulundum. Bu denizde doğup büyümiş, yaşlı ve bilge kaptanlar ve yolcu danışmanları ... rehber ve tüccarlarla arkadaşlık ettim. Onların, bu denizi, limanlarını, rüzgârlarını ve adalarını en iyi bilen insanlar olduğunu gördüm. Kendilerine bu hususta ve denizin sınırları hakkında pek çok soru yönelttim. Yanlarında bu konularda ders görecekleri defterler olup onlardan yararlanıyorlar ve içindekilere göre hareket ediyorlar. Ben de bundan hatırı sayılır miktarda not ettim, gözlemledim, düşündüm; sonra bunları daha önceki haritalarla (eski çizimlerle) karşılaştırdım. Bir keresinde, Aden kıyısında Ebu Ali b. Hazm’la oturmuş denize bakıyorken, o sırada dalgın olduğumu fark etti. ‘Ey şeyh, seni böyle düşündüren nedir?’ diye sordu. ‘Allah seni korusun,’ dedim, ‘Bu denizle zihnim çok meşgul. Burada o kadar çok değişiklik var ki. Sense bugün bu denizi en iyi bilen kişisin. Zira sen tüccarların liderisin ve gemilerin bu denizin ötesine dek seyahat ediyor. Dilersen bana güvenebileceğim, bu karmaşadan kaçıp ona başvurabileceğim ve dayanabileceğim bir tanımlama yap.’ O da ‘Bu konuda gerçek bilgi kaynağına geldin’ dedi. Sonra avucuyla kumu düzeltti, üzerine, ne bir ‘tûlîsân’ (pelerin) ne de kuş resmi çizerek, bazı çatalı kollara ayrılan girintili çıkıntılı bir deniz şekli çizdi. ‘İşte bu denizin şekli. Başka bir resmi yok. Ben onu taslak biçiminde

çiziyorum; şu Dalyan Koyu dışında öteki kolları çizmiyorum, çünkü onun şöhreti, önemle bilinmesine duyulan ihtiyaç ve sefere çıkan gemilerin yoğunluğu daha fazla. Aynı şekilde, anlaşmazlığa açık mevzuları bıraktım; üzerinde ittifak edilen şeyleri işaretledim.’ dedi.”

el-Makdisî’nin bu sözlerinden anlaşıldığı üzere, Arap denizcilerin Hint Okyanusu hakkındaki bilgisi, Batlamyus’un antik teorilerine değil, doğrudan kendi pratik deneyimlerine dayanıyordu. Onların deniz haritaları, Batlamyus sonrası dönemde, özellikle Orta Çağ’da, haritaları süslemek için eklenen dekoratif unsurlar olan pelerin ve kuş figürleri gibi sembolik süslemelerden tamamen farklılık göstermekteydi (Abdu’l-‘Alîm, 1966, s. 29-33). Buna ek olarak el-Makdisî’nin zikrettiği söz konusu defterler de denizcilere rehberlik etmekteydi. İbn Mâcid bu defterlerden birinin Abbâsî Dönemi’ne ait olduğunu ve kendi zamanında denizciler arasında yaygın olarak kullanıldığını belirtir. İbn Mâcid, bu defterlerden birinin kopyasının kendisine ilham verdiğini ifade ettiği, Abbâsî Dönemi’nin önde gelen denizcilerinden biri olan İsmail b. Hasan b. Sehl b. Ebân (ö.1191) tarafından 580/1184 senesinde yazıldığını da ekler (Ahmad, 1999, s. 162-163; Abdu’l-‘Alîm, 1966, s. 57-60).

Araplar bu çalışmalarıyla, temelde Yunan ekolüne dayanan klasik teorilerden sıyrılıp kendi deneyimlerine dayanan yeni bir deniz coğrafyası anlayışı geliştirmiş ve eski Yunan coğrafyasının birçok tasavvurunu çürütmüşlerdir (Abdu’l-‘Alîm, 1966, s. 57-60).

Öte yandan Arapların bu alandaki çalışmalarının dışında kullandıkları dilbilimsel ifadeler ve eski Arap şiiri, başlı başına İslamiyet öncesi Arap denizciliğine ışık tutmaktadır. Örneğin Araplar, *bahr* kelimesini deniz, körfez ve okyanus anlamında kullanmışlardır. Bu kelime nehir anlamına da gelir ve *bihâr*, *buhûr* ve *bahr* şeklinde çoğul haliyle kullanılır (İbn Manzûr, 1994, c.IV s. 45). Bu terminolojik zenginlik, Arapların denizcilik faaliyetlerine ve su yollarına olan aşinalığını göstermektedir. Ayrıca, bu kelimelerin kullanımındaki nüanslar, deniz, körfez ve okyanus gibi farklı su kütleleri arasındaki ayrımları bilinçli bir şekilde yaptıklarını ortaya koymaktadır. Bu da İslamiyet öncesi Arap toplumlarının denizcilik bilgisinin ve deneyiminin ne kadar köklü olduğuna dair önemli bir kanıt teşkil etmektedir.

Arap şiirinde, denizin dalgalı hâlinde olduğu durumda taşıdığı tehlikeleri, sakin ve berrak hâlindeki güzelliği, barış zamanlarında gemilerin üzerinde süzülüşü ve savaş zamanlarında gemilerin çarpışması gibi birçok deniz tasviri bulunur. Buna ek olarak Araplar, donanmalarında kullanılan birçok gemi türünü ve bu gemilerin adlarını, şiirlerinde veya tarih ile edebiyat kitaplarında zikretmişlerdir (Abdu’l-‘Alîm, 1979, s. 21-23).

İslam öncesi dönemin ünlü şairlerinden Tarafe b. el-‘Abd (ö. 564)’in de Bahreyn’le olan bağlantısı nedeniyle denizcilik temasını şiirlerinde sıkça işlediği bilinmektedir (Abdu’l-‘Alîm, 1979, s. 24). Onun Muallakât-ı Seb’a içerisinde yer alan bir şiirinde, Arapların denizcilikteki ustalıklarından ve denizle olan derin bağlarından söz edilir. Şairin *Muallaka*’sında büyük gemileri ve onların güney ile kuzey rüzgarlarıyla nasıl hareket ettiklerini izah etmesi, Arapların İslam öncesi dönemde de denizcilikle ilgili bilgi ve deneyime sahip olduğuna işaret eder. Şiirlerde kullanılan benzetmeler ve denizcilik terimleri ise Arapların deniz ticaretinde ve deniz yolculuklarında bulunduğunu ortaya koyar (el-‘Abd, 2002, s. 19). Tavil:

كَأَنَّ حُدُوجَ الْمَالِكِيَّةِ غُدُوَّةٌ	خَالَايَا سَفِينٍ بِالنَّوَاصِفِ مِنْ دَدٍ
عَدُولِيَّةٌ أَوْ مِنْ سَفِينِ ابْنِ يَامِنْ	يَجُورُ بِهَا الْمَلَأُحُ طَوْرًا وَيَهْتَدِ
يَشُقُّ حَبَابَ الْمَاءِ حَيْرُومَهَا بِحَا	كَمَا قَسَمَ التُّرْبُ الْمُفَايِلُ بِالْيَدِ

Ke’enne hudûce’l-mâlikiyyeti gudveten, halâyâ sefinin bi’n-nevâsifi min dedi

‘Adavliyyetun ev min sefini’bni yâminin, yecûru bihe’l-mellâhu tavrân ve yehtedî

Yeşukku habâbe'l-mâ'i hayzûmuhâ bihâ, kemâ kaseme't-turbe'l-mufâyilu bi'l-yedi

Sanki sabah vakti Malikî oğullarının üzerlerinde mahfeler bulunan binekleri, Ded vadisinin geniş yerlerinden geçerken arkasına kayıklar takılmış büyük gemiler gibiydi.

(Bahreyn'deki) Adevla köyünde yapıma veya (meşhur gemi yapımcısı Hicr'li) İbn Yâmîn'in yaptığı gemilere benziyordu ve kaptanlar bunları bazen dosdoğru, bazen de eğri sevk ediyorlardı.

Mufâyil'in toprağı eliyle ikiye ayırması gibi dalgaları yarıp geçiyordu bu gemilerin göğsü.

Öte yandan Alman oryantalist Richard Hartmann, başta olmak üzere birçok oryantalist tarafından Hicaz Araplarının denizden korktuğu, denizcilik konusundaki bilgi ve deneyimlerinin çok sınırlı olduğu yönünde bir inanış hakimdir. Hartmann, bu görüşünü meşhur tarihçi İbn Haldun (ö. 808/1406)'un *Mukaddime*'sinde yer alan şu sözlere dayandırır (İbn Haldûn, 1983, s. 313):

“Araplar, bedevi yaşam tarzları nedeniyle başlangıçta deniz kültüründe ve denizcilikte ustalaşmamışlardı. Romalılar ve Frenkler ise denizle iç içe yaşayarak onun zorluklarını aşmayı öğrendiler ve bu alanda uzmanlaştılar.”

İbn Haldun, İslam devletinin Bizans İmparatorluğu'nun doğudan ve Frenklerin batıdan gelen donanmalarıyla mücadele ettiği bir dönemde, Akdeniz kıyısındaki Mağrip bölgesinde yaşamıştır. Bu nedenle İbn Haldun, bu mücadele sırasında Romalılar ve Frenklerin denizcilik alanında mahir olduğunu görmüş ve *Mukaddime*'de Arap denizciliğinin başlardaki durumu ile ilgili bir tespitle bulunmuştur. Bununla birlikte İbn Haldun, yukarıda zikredilen ifadelerine ekleme yaparak Arapların kısa sürede donanma inşasında ve deniz savaş sanatında ustalaştığına da işaret eder (Abdu'l-'Alîm, 1979, s.20; İbn Haldun, 2016, s. 617-618):

“Araplar, denizle tekrar tekrar temas kurdukça onu anlamaya başladılar ve denizde cihat etmeye heveslendiler. Büyük savaş gemileri inşa ettiler, donanmalarını askerler ve silahlarla donattılar ve kafir topraklarına deniz ötesinden seferler düzenlediler.”

Batılı oryantalistlerin bu iddialarının çürütülebilir olduğuna işaret eden durumlardan biri de İslâm'ın zuhurundan hemen sonra, Arabistan Yarımadasındaki insanların başkalarını yeni dine davet etme ve onlarla ticaret yapma amacıyla Hint Okyanusu'nun her tarafına olağanüstü bir hızla yayıldığı bilgisinin kaynaklarla sabit olmasıdır (Tibbetts, 1981, s. 2-3; el-Hajji, 2019, s. 2-5). Buna ek olarak, Hicrî II. yüzyıldan itibaren denizlerde ve okyanuslarda gemicilikle uğraşan Arapların Emevîler Dönemi'nde deniz filolarını batıda Endülüs'e ve doğuda Orta Çin'e kadar ulaştırarak Pasifik Okyanusu ile Büyük Okyanus'u ve Hint Okyanusu'nu gözlemleme fırsatını yakalamaları da kayda değerdir (ed-Difâ', t.y., s. 236).

İslamiyetle birlikte *Kur'ân-ı Kerim*'in (el-Enâm, 6:97) yıldızların yön bulma amacıyla yaratıldığını belirtmesi ve insanları bilimsel keşifler hususunda teşvik etmesi, Müslümanların analitik gözlem yeteneklerini geliştirmiş ve onları çeşitli konularda bilimsel çalışmalar yapmaya yöneltmiştir. Bu, namaz vakitlerinin hesaplanması ile Cidde ve benzeri limanların gelişimi gibi pratik uygulamalara da yansımıştır. Ayrıca, *Kur'ân-ı Kerim*'in gökyüzü olaylarının anlaşılmasını desteklemesi, hicretle başlayan yeni bir takvim sisteminin ve gökyüzü haritalarının oluşturulmasını da sağlamıştır (el-Hajji, 2019, s. 6).

3.Vasco Da Gama ve İbn Mâcid'in “es-Sufâliyye” adlı manzumesi

Hint Okyanusu seyrüsefer uygulamalarının Araplarca genişletilmesi ve ilerletilmesi, denizcilik tarihinde önemli bir döneme işaret etmektedir. Özellikle boylamsal mesafelere dayalı olarak yıldız yüksekliklerini tayin etmeye yönelik geliştirilen teknikler ve bu süreçte kullanılan çeşitli

aygıtlarla tutulan matematiksel kayıtlar, söz konusu gelişimin en somut göstergelerindendir (el-Hajji, 2019, s. 2-5). Bu geleneğin literatürü, erken dönem yazılı kaynakların sınırlılığı nedeniyle tam olarak takip edilemese de, IV. yüzyıldan itibaren yazılı hale getirilmeye başlanan ve nesiller boyu sözlü olarak aktarılan zengin bir bilgi birikimine dayandığı bilinmektedir (Tibbetts, 1981, s. 2-6).

XV. ve XVI. yüzyıllarda Hint Okyanusu'nda yoğunlaşan kültürel ve ticari etkileşimler, bölgedeki Müslüman denizcilerin yalnızca ticari rotalar üzerindeki hâkimiyetini değil, aynı zamanda seyirüsefer tekniklerindeki derin uzmanlıklarını da belgelemektedir (Tibbetts, 1981, s. 8). Bu denizciler; belirli rotaların optimizasyonu, muson rüzgârlarının periyodik analizi, gel-git dinamiklerinin hesaplanması ve astronomik gözlemler aracılığıyla enlem tayini gibi karmaşık navigasyonel süreçlerde sistematik bilgi birikimlerini ve teknik yeterliliklerini etkin biçimde kullanmışlardır (Abdu'l-'Alîm, 1966, s. 57-60). Bu olgu, özellikle söz konusu dönem bağlamında, Çin, Portekiz ve Osmanlı kaynaklarında da belirgin bir şekilde öne çıkmaktadır (el-Hajji, 2019, s. 3-5; Tibbetts, 1981, s. 2).

Bu bağlamda İbn Mâcid, sahip olduğu denizcilik bilgi ve tecrübesi ile Hint Okyanusu'nu anlama konusunda eşsiz bir kaynak hükmündedir. Bu bilgisinin, 1498 yılında Portekizli kâşif Vasco da Gama'nın filosunu Hindistan'ın batı kıyısındaki Kalikut/Kozhikode limanına ulaştıran seferin başarısında kritik bir rol oynadığı kabul edilmektedir. Ancak Portekizlilerin bu keşiflerinin arkasında yatan asıl neden ekonomiktir. O dönemde, Baharat Yolu üzerindeki ticaret tamamen Müslüman devletlerin kontrolündeydi. Hindistan ve Güneydoğu Asya'dan elde edilen baharat, ipek ve değerli taşlar gibi mallar, önce Müslüman tüccarlar tarafından Süveyş ve Basra Körfezi limanlarına taşınıyor, oradan da kara yoluyla Akdeniz'in doğu limanlarına ulaştırılıyordu. Venedikli ve Cenevizli tüccarların aracılık ettiği bu sistemde, her bir aşamada eklenen vergiler ve kâr payları nedeniyle Avrupa'ya ulaşan ürünlerin fiyatları katlanıyordu (Erol, 2013, s.111). Bundan dolayı Portekiz, aracılar olarak bu mallara sahip olabilmek için yeni yollar aramaya başladı (Özbaran, 2009, s.39-46). Bununla birlikte Fuat Sezgin, Portekizlilerin modern denizcilik biliminin kurucuları olduğu yönündeki iddiaları reddederek Hint Okyanusu'nun Portekizlilerden önce Müslümanların elinde bir İslam gölü gibi olduğunu ifade etmiştir. Sezgin, Hindistan ve Java'nın Müslümanların elinde bulunduğunu, Ummanlı denizciler İbn Mâcid ve Süleyman el-Mehrî'nin 15. Yüzyılın matematikten astronomiye her alana hâkim iki filozof denizci olduklarını ve onların coğrafya ve denizciliğin gelişmesine önemli katkılar sunduklarını da eklemiştir (Yılmaz, 2014 s. 128).

Dönemin birincil Portekiz kaynakları, Vasco da Gama'nın Hindistan seferindeki rehberinin kimliğini açıkça vermemekle birlikte, bu figüre dair ipuçlarını alternatif terminolojilerle kaydetmiştir. Fernão Lopes de Castanheda (ö. 1559)'nın *História do Descobrimento e Conquista da Índia* (1552), Luís Vaz de Camões (ö. 1580)'un Portekiz deniz keşiflerini destansı bir üslupla işlediği *Os Lusíadas* (1566)'ı ve João de Barros (ö. 1570)'un *Décadas da Ásia* (1572) adlı eserleri, Arap denizcilik geleneğinin sembol ismi İbn Mâcid'e işaret eden 'Malemo Caná' (Malemo: Arapça mu'allim/usta; Caná: Hintçe kökenli bir unvan) veya kısaltılmış hâliyle 'Caná' gibi isimleri zikreder (el-Tâzî, 2005, s. 15-19). Bu olay, Avrupalı güçlerin Hint Okyanusu ve Basra Körfezi'nin kolonileştirilmesi sürecinde bir dönüm noktası olmuştur. Vasco da Gama'nın Hindistan yolculuğundan söz eden önemli Portekizli tarihçilerden Fernao Lopes De Castanheda (ö. 1559) rehberden şöyle söz eder (Castanheda, 1833, s. 38-41):

“Vasco da Gama, Hindistan'a giden deniz yollarını bilmiyordu. 22 Nisan Pazar günü Malindi'de demir atmışken, kralın özel bir elçisi Vasco'yu ziyaret etti. Malindi Kralı'ndan Hint Okyanusu'nun akıntılarını bilen deneyimli bir denizci talep etti. Ancak kral bu talebi önemsemedi ve ilişkiler gerildi. 22 Nisan'da kralın özel bir elçisi Gama'yı ziyaret ettiğinde, Gama elçiyi rehin alarak kralı baskı altına aldı. Bunun üzerine kral, Canaqua adlı Guceratlı bir kılavuz göndererek gecikme için özür diledi. Böylece ilişkiler eski hâline döndü.”

Barros, Vasco da Gama'nın Malindi'de karşılaştığı bir Guceratlı tüccardan bahseder ve bu kişinin Caná olduğunu söyler. Bu kişi, Portekizlilere rehberlik ederek onlarla sahip olduğu bilgileri ve haritalarını paylaşmıştır (Barros, 1628, s. 151-152):

“Vasco da Gama, Malindi'deyken Gucerat'ın Kanbaya/Khambat Krallığı'ndan Banyan tüccarları (Hindular) ziyaret etti. Gama, Aziz Thomas döneminden kalma Hristiyanlar olduklarını düşündüğü bu grubun arasında, 'Cana' (veya Müslüman) adlı bir Guceratlı denizci de vardı. Bu denizci, Portekizlilere Hindistan yolunu göstermeyi kabul etti. Gama, özellikle Müslümanların çizdiği -enlem ve boylam çizgileriyle detaylandırılmış, rüzgâr yönlerinin belirtilmediği- bir Hint sahili haritasını görünce onun bilgisine ikna oldu. Denizci ayrıca, Portekizlilerin ahşap ve metal usturlaplarını inceleyerek Kızıldeniz'deki Arap denizcilerin de benzer bakır aletler kullandığını, ancak Hintlilerin enlem ölçümü için farklı bir üç plakalı cihaz kullandığını açıkladı. Bu diyaloglar sonunda Gama, büyük bir hazine bulduğunu düşünerek 1498 Nisan'ında Hindistan'a doğru 600 fersah (yaklaşık 3.000 km) genişliğindeki Hint Okyanusu'nu 22 günde, sorunsuz bir şekilde geçti.”

Portekiz kaynaklarında geçen Malemo Caná isminin meşhur denizci İbn Mâcid olduğunu Mehmet Fuad Carım, *Türklerin Denizciliği: Oruç Reis ve Garb Ocakları* adlı eserinde, şu sözlerle teyit eder (Carım, 1965, s. 81):

“Malemo Caná'nın meşhur pilot İbn Mâcid olduğu, bugün kesin olarak anlaşılmıştır. 'Malemo', 'Muallim' lafının Frenkçe çetrefilleşmişidir. Ve denizcilik terimi olarak kullanıldığı vakit, Arapça, pilot yani gemi kılavuzu, demektir. 'Caná' da Malabar kıyılarında konuşulan dilde, astrolog anlamına gelir.”

1755 senesinde gerçekleşen Büyük Lizbon Depremi, sadece Lizbon'a değil civarındaki pek çok şehre, hatta ülkelere bile zarar vermiş ve büyük yıkımlara neden olmuştur. Bu depremde önemli belgelerin saklandığı binalar yok olmuş, arşivlerin büyük bir kısmı da zarar görmüştür. Dolayısıyla eski ve modern Hint kaynaklarının hepsine ulaşmak ya da 1755 öncesi tutulan arşiv belgelerinin tamamına erişmek mümkün değildir. Bu belgeler muhtemelen İbn Mâcid'in Caná olarak tanımlandığını ya da başka bir kişi olarak ifade edilip edilmediğini kesin olarak bilmemizi sağlayacak bilgiler ihtiva etmekteydi (İbrâhîm, 2006).

Bununla birlikte, *İslâm Ansiklopedisi*'nde İbn Mâcid'le ilgili bir madde kaleme alan Sayyid Maqbul Ahmad, Vasco da Gama'nın İbn Mâcid'in rehberliğiyle Hindistan'a gittiği hususunda bir şüphe olmadığını belirtmiş ve Portekizli kaynaklar İbn Mâcid ismini zikretmese de Kutbüddîn en-Nehrevâlî (ö. 990/1582)'nin *el-Berku'l-Yemânî* adlı eserinde bu konunun doğrulandığını ifade etmiştir (Ahmad, 1993, s. 62).

Nehrevâlî'nin 1577 tarihinde kaleme aldığı *el-Berku'l-Yemânî fî'l-Fethi'l-'Osmânî* adlı eserde bahsedildiğine göre Vasco da Gama'nın Doğu Afrika sahilindeki Malindi'den Hindistan'daki Kalikut/Kozhikode'ye kadar yaptığı yolculukta ona rehberlik eden denizci İbn Mâcid'dir. Fransız şarkiyatçı Gabriel Ferrand tarafından 1922 yılında keşfedilen bu eserle birlikte İbn Mâcid'in Portekizlileri Hindistan'a yönlendirdiği inancı güçlenmiştir. *el-Berku'l-Yemânî fî'l-Fethi'l-'Osmânî*'de bu bilgi şu şekilde geçmektedir (Ahmad, 1993, s. 62; en-Nehrevâlî, 1967, s.18-19):

“X. yüzyılın başlarında meydana gelen nadir ve büyük felaketlerden biri, lanetlenmiş Frenk gruplarından Portekizlilerin Hindistan topraklarına girmeleriyle yaşandı. Bunlardan bir grup, deniz yoluyla Sebte Boğazı'ndan hareket edip 'Bahru'z-Zulumât'a açılıyor ve Nil Nehri'nin kaynağı olduğuna inanılan Kamer Dağları yakınlarında bir bölgeye ulaşıyorlardı. Doğuya doğru

yolculuklarında, bir tarafında yüksek dağların, diğer yanında Karanlık Denizi'nin bulunduğu dalgalı ve dar bir boğazdan geçiyorlardı. Bu boğaz çok tehlikeliydi, gemileri burada sabit duramıyor, kırılıp batıyor ve hiç kimse kurtulamıyordu. Bu durum uzun bir süre devam etti ve bu nedenle hiç kimse Hint Okyanusu'na geçmeyi başaramadı. Ta ki "Gurâb" adlı gemileri ilk kez Hindistan'a ulaşana kadar. Bu gemiden sonra Hint Okyanusu'nu tanımaya başladılar. Ardından, konunun uzmanı ve tanınmış usta denizci Ahmed İbn Mâcid Necidli ünlü kaptan, Portekizlilere yol gösterdi. Ahmed İbn Mâcid, Portekizlilerin liderlerinden ve büyüklerinden biri olan, "el-Malindî" adlı Frenk lideri ile sarhoş olduğu bir esnada dost olup samimi oldu ve sarhoş olduğu o hâlde ona deniz yolunu tarif etti. Ahmed İbn Mâcid Portekizlilere şöyle tavsiyede bulundu: "O bölgeye yakın olan kıyidan geçmeyin, açık denize yönelin, sonra dönerseniz dalgalardan zarar görmezsiniz." Bu talimatları uyguladıktan sonra çok sayıda Portekiz gemisi batmaktan kurtuldu. Birçoğu Batı Hindistan denizine ulaştı ve böylece Hint Okyanusu'ndaki varlıkları arttı."

16. yüzyılda yaşayan ve Müslümanları Portekizlilere karşı cihada davet etmek için kaleme aldığı *Tuhfetü'l-Mücâhidîn fi ba'zı Ahbâri'l-Burtugâliyyîn* adlı bir eseri bulunan tarihçi Melîbârî (ö. 991/1583) de İbn Mâcid'in Portekizlilere rehberlik ettiğini ifade etmiştir (el-Hajji, 2019, s. 41).

Modern dönemde ise İbn Mâcid ve onun Vasco da Gama'ya rehberlik etmesi konusunda yazılanlar ya kısa makaleler hâlinde (Kuveyt'teki *el-Arabî* dergisinde veya Suudi Arabistan'daki *el-Arab* dergisinde yayınlanmıştır) ya da bilimsel sempozyumlarda sunulan konuşmalar, tarihî coğrafya veya genel denizcilik üzerine yazılmış kitapçıklar şeklindedir (Hûrî, 2001, s. 269-270). Bazı araştırmacılar İbn Mâcid'in Vasco da Gama'ya rehberlik ettiği iddiasını Arap denizcilik tarihi için bir övünç kaynağı olarak görürken, bir kısım Doğulu araştırmacı ise bu hususu büyük bir ihanet olarak nitelendirerek Arap denizciliğini bu suçlamadan kurtarmaya çalışır.

Bu alanda verdiği önemli çalışmalar ile bilinen Dr. İbrahim Hûrî, *Ahmed bin Mâcid* adlı eserinde bu denizciye yöneltilen tüm suçlamaları çürütmektedir. Kitabının girişinde, en-Nehrevâlî'ye itiraz eder. Onun *el-Berku'l-Yemânî fi'l-Fethi'l-Osmânî* adlı eserini Portekizlilerin Hindistan'a ulaşmasından yaklaşık seksen yıl sonra kaleme aldığını söyleyerek o döneme birebir şahitlik etmediğini ifade etmekte ve en-Nehrevâlî'nin, bu olayları tarihçi *İbnü'd-Dîbâ* (ö. 944/1537)'nın *el-Fazlû'l-Mezîd fi Târihi Ehli Zebîd* adlı eserinden aktardığını iddia etmektedir (İbrâhîm, 2006, s. 176).

İbn Mâcid'in eserlerinde Vasco da Gama'nın ismine yer vermemesi ve en-Nehrevâlî'nin eserini Vasco da Gama'nın seferinden 80 sene sonra kaleme alması bu konuda kesin bir hükme varmayı zorlaştırmaktadır. Buna ek olarak, 16. yüzyıl denizcilerinden Seydî Alî Çelebi (ö. 970/1562)'nin Hint Okyanusu'na sefere çıkan denizcilere rehberlik etmesi için 1557'de, yani en-Nehrevâlî'nin eserinden 20 yıl önce kaleme aldığı *Kitâbü'l-Muhit*'inde de böyle bir bilgi yer almamaktadır. Nitekim Seydî Alî Reis, kitabını hazırlarken İbn Mâcid ve denizci Süleyman el-Mehrî'nin eserlerini inceleyerek bazı Hintli kılavuz kaptanlarla görüşmüş, ancak hiçbirinden İbn Mâcid'in Vasco da Gama'ya rehberlik ettiğine dair bir anlatım duymamıştır (Turan, 2002 s. 111-112; İbrahim, 2006, s. 174-176).

Birleşik Arap Emirlikleri'nden tarihçi Dr. Sultan b. Muhammed el-Kasımî, *Beyânu'l-Müerrihine'l-Emâcid fi Berâati İbn Mâcid* adlı eserinde, İbn Mâcid'in Vasco da Gama'ya yardım ettiği iddialarını reddeder. Kitabında, 16. yüzyıl Portekizli tarihçilerin hepsinin Vasco da'nın Gucerâtlı bir rehberden yardım aldığını yazdığını buna karşın bahsedilen kişinin kimliğinin belirsiz kaldığını vurgular (İbrahim, 2006, s. 175-177).

İbn Mâcid'in Vasco da Gama'nın Hindistan'a yolculuğu sırasında ona rehberlik ettiği ispatlansa bile bu bilginin doğruluğunun İbn Mâcid'in bilimsel itibarına zarar vermeyeceği

düşünülmektedir. Çünkü bu rehberlik, Arapların denizcilik bilgisinin üstünlüğünü göstermektedir (el-Hamdâni, 1996, s. 210).

Öte yandan İbn Mâcid'in *es-Sufâliyye* adlı urcûzesi, onun Vasco da Gama'ya rehberlik ettiği iddiasını destekleyen edebî bir kanıt olması nedeniyle, araştırmamız açısından ayrıca önem arz etmektedir. Schumowski'nin bu kasidede bulduğu detaylar, özellikle urcûzede geçen Portekizliler hakkındaki ayrıntılı bilgiler, İbn Mâcid'in onlarla doğrudan temas hâlinde olduğunu ve yer-yön bilgilerini paylaştığını düşündürür. Bu da Vasco da Gama'nın Hindistan'a giden rotayı öğrenmesinde İbn Mâcid'in rol oynadığı tezini güçlendirmektedir (Mâcid, 1971, s. 116).

İbn Mâcid'in birçok yazıya konu olan urcûzelerine yönelik ilgi sadece Arap dünyasıyla sınırlı kalmayıp küresel bir boyut da kazanmıştır. Geçmiş yüzyıllarda özellikle *es-Sufâliyye* urcûzesi başta olmak üzere bu şiirlerin Avrupa dillerine çevrildiğini gösteren çok sayıda Avrupa kaynağı mevcuttur.

İbn Mâcid'in urcûzeleri ve özellikle *Kitâbü'l-Fevâid* adlı eseri, onun denizcilikteki üslubunu ve gerçekleştirdiği seyahatleri açıkça ortaya koymaktadır. Bunlardan ilki, Batı Hindistan'ın Malabar sahilindeki ünlü liman şehri Kalikut/Kozhikode'den günümüzde Malezya'nın bir parçası olan Malakka Yarımadası'ndaki Malakka'ya yaptığı seyahattir. Bu yolculuğun detaylarını özel olarak kaleme aldığı *el-Mu'allakiyye* adlı urcûzesinde aktarmıştır. İbn Mâcid, bu manzum eserde, söz konusu mesafenin kat edilmesi sırasında denizcilerin uyması gereken kurallar, rotadaki tehlikeli noktalar ve pratik navigasyon teknikleri gibi teknik bilgileri sistematik bir şekilde dile getirmiştir (Hamîd, 2018, s. 70-71).

İkinci önemli seyahati ise Batı Hindistan ve Arap sahillerinden başlayıp Somali kıyılarındaki *Cârdâfûn Burnu*'ndan günümüz Mozambik sahilindeki *Sofala*'nın güneyine kadar uzanan Doğu Afrika rotasıdır. Bu gidiş-dönüş yolculuğunu ise *es-Sufâliyye* adlı urcûzesinde anlatmıştır. Bu eserde yalnızca ana rotayı değil, aynı zamanda Doğu Afrika sahili ile çevresindeki adalar arasındaki deniz yollarını, bu güzergâhlarda dikkat edilmesi gereken derinlik ölçümleri, kıyı işaretleri ve astronomik referans noktalarını da şiirsel bir dille tasvir etmiştir. Bu eseri, İbn Mâcid'in Doğu Afrika ve Hint Okyanusu'ndaki Portekizliler hakkındaki haberleri belirttiği temel kaynak hükmünde olup Shumovsky, İbn Mâcid'in bu urcûzesini de dahil ettiği *Selâsu Ezhâr fî Ma'rifeti'l-Bihâr* adlı eserinde Vasco da Gama'ya rehberlik ettiğine dair yeni kanıtlar bulduğunu iddia etmiştir (Mâcid, 1971, s. 160).

Rus Oryantalist İgnatij Julianoviç Kračkovskij (ö. 1959), 1919'da İbn Mâcid'in üç manzumesini (*es-Sufâliyye*, *el-Mu'alakiyye*, *et-Tâiyye*) içeren el yazmalarını Leningrad'daki Şarkiyat Enstitüsü'nde keşfetmiş, öğrencisi olan Shumovski'yi bunları Rusçaya çevirme hususunda teşvik etmiş, Shumovski de bu üç manzum eseri Rusçaya çevirerek yayımlamıştır. Bu çalışma, Rusça çeviri ile Arapça orijinal metnin fotoğraflarından oluşmaktadır. Shumovski, bu eserlere Hint Okyanusu'nun bir haritasını ilave etmiş ve 13 farklı ek çalışma eklemiştir (Hûrî, 2001, s. 201-203). Portekizli şarkiyatçılar ve araştırmacılar, 1957'de yayınlanan Shumovski'nin kitabına büyük ilgi göstermişler, Prof. Dr. Miron Malkiel-Žirmunskij (ö. 1974), eseri Portekizceye çevirerek 1960 yılında, Rusça tercümesinin yayınlanmasından ancak üç yıl sonra bastırmıştır. Portekizli âlimler, bu yeni araştırmayı inceleyerek eleştirel bir gözle değerlendirmişlerdir. Bu çalışmalar, İbn Mâcid'in mirasının yeniden keşfedilmesi, analizi ve yayımlanmasında önemli rol oynamıştır. Shumovski, *Selâsu Ezhâr fî Ma'rifeti'l-Bihâr* adlı eserinde *es-Sufâliyye*'yi incelemiş ve hakkında birçok yazı kaleme almış olsa da meslektaşlarına kasidenin henüz yeterince analiz edilmediğini söylemiştir (Hamîd, 2018, s. 92-93).

Dr. İbrahim Hûrî, İbn Mâcid'in *es-Sufâliyye*'sinde üslup ve içerik bütünlüğünü bozan tutarsızlıklar olduğunu özellikle Frenklerle ilgili bölümlerin İbn Mâcid'in karakteristik dil yapısına ve metodolojik yaklaşımına uymadığını iddia etmiştir. Bu bölümlerin eserin orijinal metnine sonradan Shumovski tarafından eklendiğini ve tarihsel gerçeklikten uzak olduğunu dile getirmiştir.

Hûrî'ye göre İbn Mâcid tarafından es-Sufâliyye'nin orijinal beyit sayısının 701 olduğu belirtilmişken, mevcut bazı nüshalarda bu sayının 807'ye çıktığı görülmektedir. Hûrî, aradaki 106 beytin metne sonradan eklendiğini ve bu eklemelerin özellikle Frenkler (Portekizliler) hakkındaki bölümleri içermesinin de kayda değer olduğunu ifade etmiştir (Hûrî, 2001, s. 264-265).

Hûrî'nin İbn Mâcid'in urcûzelerinde manzumenin kaç beyit olduğu bilgisine yer verdiği yönündeki tespiti doğrudur. Zira İbn Mâcid, şiir yazmaya başladığı ilk dönemlerde eserlerinin beyit sayısını belirleme alışkanlığına sahiptir. Ancak İbn Mâcid es-Sufâliyye'sinde urcûzenin beyit sayısını tam vermeyerek onun 700 beyitten fazla olduğunu ifade eder. Dolayısıyla Hûrî'nin beyitlerin sonradan Shumovski tarafından eklendiğine yönelik iddiası doğru değildir (Mâcid, 1969, s.51). Recez:

هِيَ سَبْعُ مِائَةٍ بَيَّتْ يَزِيدُ عَنْهَا عَنْ أَحْمَدَ السَّعْدِيِّ اخْفَظْهَا

Hiye seb'u mietin beytin yezidu 'anhâ, 'an Ahmede's-Sa'diyyi'hfazhâ

O yedi yüz bir beyitten fazladır, Ahmed es-Sa'dî'nin dediği gibi, bunu ezberle.

Urcûze, denizcilik bilgilerinin yanı sıra Frenklerin (Portekizlilerin) Hindistan'a gidişlerine dair bilgiler de içermektedir. Bu durum, Shumovski'nin de dikkatini çekmiş ve manzumenin İbn Mâcid ile Frenkler arasında yakın bir ilişki olduğuna dair kesin bir kanıt hükmünde olduğunu ifade etmiş ve aksi bir durumda İbn Mâcid'in Frenkler hakkında bu kadar detaylı bilgiye sahip olmasının mümkün olmadığını belirtmiştir.

İbn Mâcid, es-Sufâliyye adlı urcûzesinde Hindistan'ın batı kıyıları ve Umman'dan Doğu Afrika'ya (günümüz Mozambik'i) uzanan deniz yollarını anlatırken betimleyici bir üslup kullanır. Metin, edebî sanatlar (teşbih, kinaye, mecaz) eşliğinde denizcilik terminolojisi, coğrafi işaretler ve seyir talimatlarını harmanlayarak adeta sözlü bir deniz haritası oluşturur. Eserin girişinde denizcileri manevi bir atmosfere hazırlayan kısa bir övgü bölümü de yer alır (Mâcid, 1969, s. 19). Recez:

فَكُلُّ رُبَّانٍ لَّهُ سِيَاسَةٌ يَعْرِفُ بِالْمَجْرَى وَالْفُرَاسَةَ

Fe kullu rubbânin lehû siyâsetun, ya'rifu bi'l-mecrâ ve'l-firâseti

Her kaptanın bir yöntemi vardır, akıntıyı ve sezgiyi bilir.

Yukarıda alıntılanan beyit, her kaptanın seyrüseferdeki maharetinin kendine özgü bir nitelik taşıdığını; tecrübe, stratejik öngörü ve rota hâkimiyeti gibi vasıflarla şekillendiğini vurgulamaktadır. Aynı zamanda denizcilik bilgisinin ya öğrenilmiş bilgiye ya da kişisel ferasete dayandığına işaret etmektedir. İbn Mâcid'in manzum eserleri, yapısal ve tematik açıdan belirli ortak unsurlar sergilemektedir. Bu eserlerin en belirgin ortak özelliği, geleneksel kaside formuna uygun olarak, hamd ve sena içeren bir mukaddime ile başlamasıdır. Bu girişler, metni manevî bir atmosfere yerleştirerek okuyucuyu veya denizciyi konuya hazırlama işlevi görür. Bununla birlikte İbn Mâcid, bu mukaddimleri oldukça muhtasar tutmakta ve kısa bir teolojik girizgâhın ardından, eserinin asıl konusunu teşkil eden denizler, rüzgârlar ve seyrüsefer kaidelerinin teknik analizine süratle geçiş yapmaktadır. Bu üslubun tipik bir örneği olarak İbn Mâcid, es-Sufâliyye adlı eserine şu geleneksel ifadelerle başlamaktadır (Mâcid, 1969, s. 17). Recez:

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْشَأَ الْمَالَ مِنْ عَدَمٍ جَلَّ تَعَالَى وَعَلَا
فَدَكَّلَتْ الْأَلْسُنُ عَنْ أَوْصَافِهِ وَكَمْ نَرَى فِي الْبَحْرِ مِنْ أَلْطَافِهِ

El-hamdu li'llâhi'llezî enşee'l-mellâ, min 'ademin celle te'âlâ ve 'alâ
Kad kelleti'l-elsunu 'an evsâfihî, ve kem nerâ fi'l-bahri min eltâfihî

Yokluktan denizleri yaratan Allah'a hamdolsun, O yücedir ve uludur.

Diller O'nun sıfatlarını anlatmaktan acizdir. Denizde ne çok lütuflarını görürüz.

Bu kısa girişin ardından doğrudan manzumenin asıl konusuna, yani deniz yollarına geçer. Manzumenin geri kalan mısraları, denizcilerin gemilerde birlikte söyleyebileceği epik bir ritimle devam etmektedir. Bu mısralar, adeta kelimelerle çizilmiş deniz haritaları gibi, belirli bir coğrafi bölgede seyahat zamanlarını ve rotaları belirlemektedir (Hamîd, 2018, s. 71-72).

Dilsel bir perspektiften bakıldığında, *es-Sufâliyye* urcûzesi, İbn Mâcid'in diğer eserlerinde olduğu gibi, klasik Arap şiirinin estetik normlarından belirgin bir sapma gösterir. Şair, teşbih, mecaz, kinaye gibi edebî sanatlara öncelik vermez. Bilakis, didaktik gaye, yani bilginin etkin bir şekilde aktarımı kaygısı, onu dilbilgisi kurallarını esnetmeye ve yer yer günlük konuşma diline yakın ifadeler kullanmaya sevk etmektedir. Buradaki temel amaç, Arap gramerinin katı kurallarına mutlak bir bağlılıktan ziyade, seyrüsefer bilgisinin doğru ve anlaşılır bir biçimde iletilmesini temin etmektir.

İbn Mâcid, söz konusu kasidesinde Portekizlilerin faaliyetlerini takip etmiş ve onlardan on dört kez bahsetmiştir. İlk olarak, Portekizlilerin ülkelerini şu beyitlerle tarif eder (Nâsır, 2024, s. 22; Mâcid, 1969, s. 43). Recez:

وَهُوَ الَّذِي قَدْ فَهَرَ الْمُضَارِبَةَ وَأَنْتَدُلُسَ فِي حُكْمِهِ مُنَاسِبَةً
وَصَفَّتُهُمْ حَقًّا وَهَذَا جُهْدِي وَلَيْسَ أَذْرَى مَا يَكُونُ بَعْدِي

Ve huve'llezî kad kahara'l-mudâribete, ve Endeluse fî hukmihî munâsebetun

Vesaftuhum hakkan ve hâzâ cuhdî, ve leyse edrî mâ yekûnu ba'dî

O (Portekizliler), mücadelelere üstün gelen ve Endülüs'ü yönetimi altına alan bir millettir.

Onları doğru bir şekilde tanımlamak benim çabamdır, ancak benden sonra ne olacağımı bilemem.

İbn Mâcid, kasidesinin müteakip beyitlerinde, "Frenkler" olarak isimlendirdiği Portekizlilere atıfta bulunarak, onların Hint Okyanusu'na Hicrî 900 (Miladi 1495) senesinde ulaştıklarına dair kesin bir tarih kaydeder. Ancak bu tarihleme, yerleşik tarihsel kronoloji ile bir tenakuz teşkil etmektedir. Nitekim Bartolomeu Dias'ın Ümit Burnu'nu 1488'de keşfetmesi ve Vasco da Gama'nın bu rotayı takip ederek Hindistan'a ulaştığı seyahatinin 1497'de başlaması, genel kabul gören tarihsel verilerdir. İbn Mâcid'in zikrettiği tarihin, bu iki temel hadise arasına tekabül etmesi, dikkate değer bir kronolojik ayrışma ortaya koymaktadır. (Mâcid, 1969, s. 45). Recez:

مَدَّخُلَهَا لِلْبَحْرِ فِي الْمَغَارِبِ قَدْ صَحَّ هَذَا عَنْ ذَوِي التَّجَارِبِ
جَارَتْهَا فِي عَامِ تِسْعِمَائَةٍ مَرَاكِبُ الْإِفْرَنْجِ يَا حَايَةَ

Medhaluhâ li'l-bahri fi'l-megâribi, kad sahha hâzâ 'an zevi't-tecâribi

Câzethâ fî 'âmi tis'i mi'etin, merâkibu'l-ifrenci yâ hâyete

Onların denize girişi batıdan oldu ve bu, deneyimli kişiler tarafından doğrulandı.

Frenklerin gemileri, ey şaşkın! Onu (o zorlu yolu) dokuz yüz yılda aştılar.

İbn Mâcid'in urcûzesi, Portekizlilerin yalnızca denizcilik faaliyetlerine değil, aynı zamanda karadaki istihbarat toplama stratejilerine dair mühim malumatlar da ihtiva etmektedir. Ona göre Portekizliler, Habeşistan'a karayoluyla ulaşarak, Hindistan'dan gelen seyyah veya tüccarlardan bilgi derlemişlerdir. İbn Mâcid, bu durumu şu mısralarla tasvir etmektedir (Mâcid, 1969, s. 47). Recez:

فَيْقُصُّ دُونَ الْبَرِّ ذَاكَ الْحَمِينَ	بَرِّ الْحَبَشِ يَرْسُونَ بِالتَّمَكِينِ
وَيَدْخُلُونَ هُنَاكَ فِي الْحَيَالِ	وَيَكْتُبُونَ أَوْرَاقًا بِالْأَحْوَالِ
لِكُلِّ مَنْ يَأْتِي مِنْ أَرْضِ الْهِنْدِ	وَذَا الْمَكَانِ أَفْهَمَ رُشْدِي
فَتَارَةً قَدْ يَلْتَقُونَ فِيهِ	وَتَارَةً يَحْتَفِلُونَ فِيهِ

Fe yaksidûne'l-berre zâke'l-hîni, berre'l-Habeşi yersûne bi't-temkîni

Ve yedhulûne hunâke fi'l-cibâli, ve yektubûne evrâkan bi'l-ehvâli

Li kulli men ye'tî min ardi'l-Hindî, ve zâ'l-mekânu efhemenî ruşdî

Fe târaten kad yeltekûne fihi, ve târaten yuhâlifû 'aleyhi

O zaman karaya yönelirler, Habeşistan kıyısına sağlam bir şekilde demirlerler.

Orada dağlara girerler ve durumları hakkında belgeler yazarlar.

Hindistan topraklarından gelen herkes için bu yer, bana doğru yolu gösterdi.

Bazen orada buluşurlar, bazen de ayrılırlar.

Öte yandan İbn Mâcid, urcûzesinde Portekizlilerin Hint Okyanusu sularına ulaşmasını, gemilerinin Sofala-Mozambik denizinde batışını (günümüzdeki Mozambik Kanalı) ve bu durumun denizciler, tüccarlar ve liman sakinleri arasında yarattığı paniği tahlil etmektedir. Bununla birlikte, onlarla doğrudan bir temas kurduğuna dair herhangi bir atıfta bulunmaması dikkat çekicidir. Aktardığı beyitlere göre Portekizliler, elde ettikleri bilgilere rağmen, Hint Okyanusu ve Doğu Afrika'da esen muson rüzgarlarının ne zaman başlayacağını bilmedikleri için, gemilerini batmaktan kurtaramamışlardır. İbn Mâcid, Doğu Afrika'daki Kilve bölgesinden esen muson rüzgârlarını ve Afrika kıyı şeridi boyunca Sofala'dan Madagaskar'a uzanan seyrüsefer rotalarını anlatırken, "Frenkler" olarak andığı Portekizlilerin gemilerinin Sofala açıklarında nasıl battığını şu beyitlerle aktarır (Şihâb, 2001, 46; Mâcid, 1969, s. 40). Recez:

زَلُّوا بِهَا الْإِفْرَنْجَ عَلَيْكَ الْمَوْسِمِ	فِي عَيْدِ مَيْكَالٍ بِالتَّوَهُّمِ
قَامَ عَلَيْهِمْ مَوْجُ تِلْكَ الرُّوسِ	فِي سَفَاةٍ يَقِي مَعَكُمْ مَوْسِ
وَأَنْقَلَبَتْ أَنْفُسُهُمْ فِي الْمَاءِ	وَالسُّفُنُ فَتَوَقَّ الْمَاءِ يَا خَائِي
غَرَقُوا يَرُونَ بَعْضَهُمْ لِبَعْضٍ	كُنْ عَارِفًا مَوْسِمَ تِلْكَ الْأَرْضِ

Zellû bihâ'l-ifrencu galka'l-mevsimi, fi 'îdi Mikâlin bi't-tevehhumi

Kâme 'aleyhim mevcu tilke'r-rûsi, fi Sefâletin bakiye ma'kûsun

Ve'n-kalebet eskâluhum fi'l-mâ'i, ve's-sufunu fevka'l-mâ'i yâ hâ'î

Garkan yerevne ba‘duhum li ba‘din, kun ‘ârifen mevsime tilke’l-ardi

Frenkler (Avrupalılar) o yıl Sofala’ya sürüklendiklerinde, Mikail Bayramında (fırtına mevsiminde) hayal kırıklığına uğradılar.

Sofala’da ters giden bir durum vardı, üzerlerine o dalgalar yükseldi.

Gemiler suyun üzerindeyken yükleri alabora oldu, ey kardeşim!

Birbirlerini boğulurken gördüler. O bölgenin sefer mevsimini iyi bilmelisin.

Vasco da Gama’nın ilk seyahati esnasında karşılaşılan bu zorluklar, Portekiz kaynakları tarafından da teyit edilmektedir. Nitekim filodan yalnızca üç gemi Malindi’ye ulaşabilmişti. Kutbüddîn en-Nehrevâlî’nin de belirttiği üzere Portekizliler, Hindistan’a ulaşmadan evvel yaklaşık iki yıl boyunca bölgenin sularında seyrüseferde zorlanmış ve nihayetinde Doğu Afrika’daki Zenc sahillerine dönmek mecburiyetinde kalmışlardır (en-Nehrevâlî, 1967, s. 18-19). İbn Mâcid, bu iki yıllık periyodu ve neticesindeki geri dönüşü şu beyitlerle kayıt altına almıştır (Şihâb, 2001, s. 46-47; Mâcid, 1969, s. 45). Recez:

تَجِيْزُ عَامَيْنِ كَامِلَيْنِ فِيْهِمَا وَمَا لَوْ اَلُوْا اَلْهِنْدَ بِاَيِّتَيْنِ
وَرَجَعُوْا فِيْ هُنَّ لِدِهِمْ لِّلرَّجْعِ فِيْ هَـذِهِ الطَّرِيْقِ الْاِفْرَنْجِ

Tecîzu ‘âmeyni kâmileyni, fihâ ve mâlû’l-Hinde bi’l-yakîni

Ve race‘û fi hindihim li’z-Zenci, fi hâzihi’t-tarîki’l-ifrenci

İki yıl boyunca dolaştılar bilinmez denizlerde, Hindistan’a yöneldiler kararlılıkla,

Frenklerin bu yolculuğu döndürdü onları geri, Zanj’a ulaştılar Hint diyarından dönerek.

Vasco da Gama’nın 8 Temmuz 1497’de Portekiz’den hareketle başlattığı ilk seferi, 15 Nisan 1498’de Malindi’ye ve 20 Mayıs 1498’de Kalikut/Kozhikode’ye varmasıyla neticelenmiştir. İbn Mâcid’in beyitlerinde zikrettiği iki yıllık süre, seyahatin bu kronolojisiyle tam bir uyum arz etmektedir (Şihâb, 2001, s. 47).

Urcûzenin ilerleyen beyitlerinde, Hicrî 906 (Miladi 1501) senesinde Portekizlilerin Hindistan’a dönüşleri ele alınır. Bu sefer esnasında Kalikut’ta mülk edindikleri, şehir hükümdarı Sâmu’rî ile dostluk tesis ettikleri ve hatta bir darphane kurdukları bilinmektedir. Bu faaliyetlerin altında yatan niyet, bölge halkı ve İbn Mâcid tarafından anlaşılamamıştır. Daha sonraki beyitlerde İbn Mâcid, Portekizlilerin niyetlerinden söz eder ve onların Arap gemilerine saldırarak Kızıldeniz ile Basra Körfezi arasındaki ticareti engellemeye başladıklarını şöyle ifade eder (el-Hamdâni, 1991, s. 97; Mâcid, 1969, s. 45). Recez:

بَعْدَ ذَا فِيْ عَامٍ تِسْعِمَائَةٍ وَسِتِّ جَاءُوا اَلْهِنْدَ يَآخَايَةَ
وَأَشْهَرُوا الْبُيُوتَ ثُمَّ سَكَنُوا وَصَاحِبُوْا وَلِلَّسِّ وَامْرُؤُكَ نَوَا

Ba‘de zâ fi ‘âmi tis‘i-mi’etin, ve sittin câ’û’l-Hinde yâ hayyete

Ve’ştere’vû’l-buyûte ssumme sekenû, ve sâhabû ve li’s-sevâmiru rekenû

Sonra, Hicrî 906 (M 1500-1501) yılında nihayet Hindistan’a ulaştılar,

Evler satın alıp yerleştiler, ilişkiler kurdular ve büyüçülere sığındılar.

Doğrusu İbn Mâcid'in urcûzesinde zikrettiği iki tarih arasındaki zaman dilimini neden atladığını kesin olarak tespit etmek güçtür. Ancak, söz konusu beyitlerde bahsi geçen olayların kesin bir kronolojiye oturtulmamış olmasına rağmen, bu anlatıların Portekizlilerin Doğu denizlerine nüfuz etme sürecine ve İbn Mâcid'in bu sürece olan vukufiyetine dair mühim malumatlar ihtiva ettiği görülmektedir. İbn Mâcid, bu konudaki malumatının rivayetlere değil, kesin bilgiye dayandığını şu mısralarla ifade eder: (Mâcid, 1969, s. 47). Recez:

يُحَالِطُ الْبَحْرَ فِي الْمَغَارِبِ	هَذَا الَّذِي حَكَوْا
لَمْ أَعْتَبِرْ إِلَّا بِعِلْمٍ وَكِدٍ	يَسْتَنْدُهُ الطَّالِبُ بِعِلْمٍ وَكِدٍ
أَمَّا الْفَرَنْجُ بَعْدَ أَنْ أَدْنَوْا	فِي ذِي الطَّرِيقِ بَعْدَ مَا تَمَكَّنُوا
أَوَّلَ مَا يَجْرُونَ فِي حُرُوجِهِمْ	مِنَ الْفَرَنْجِ - قِيلَ لِي - وَلَوْجُهُمْ

Yuhâlitu'l-bahre fi'l-megâribi hâzâ'llezi hakev

Lem a'tebir illâ bi-'ilmin vâkidin yesnuduhu't-tâlibu bi-'ilmin vâkidin

Emmâ'l-Firincü ba'de en ednev, fi zî't-tarîki ba'de mâ temekkenû

Evvele mâ yecrûne fi hurûcihim mine'l-Firinci – kî-le lî – vulûcuhum

Batı denizlerinde karıştılar, anlattıkları bu hikâyedir.

Ancak ben, sadece sağlam bilgiyle hüküm verdim; talebeler de bunu kesin bilgiyle destekledi.

Frenklere gelince: Yolu öğrendikten ve güçlendikten sonra,

Denize açıldıklarında bana dediler ki girdikleri yer Frenk topraklarıdır.

İbn Mâcid, urcûzenin devamında, kendisinin o sulardaki en yetkin kaptan olduğunu vurgulayarak, başkalarının bu denizlerde seyrüseferinin oldukça meşakkatli olduğunu belirtir. Bu ifadeleri Portekizlilerden bahsederken zikretmesi, onun Doğu Afrika seyrüseferine dair malumatını Portekizlilere aktardığı yönündeki iddialara bir cevap niteliği taşıması bakımından dikkat çekicidir. Bu durum, onun Doğu Afrika ile ilgili denizcilik bilgisini Portekizlilere verdiği tavsiyelerle ilişkilendirmek istemesi şeklinde yorumlanabilir (Mâcid, 1969, s. 51-52). Recez:

دَقُّقٌ وَحَقِّقٌ إِنْ أَخَذْتَ مِنْهَا	حَاصٌّ لَأَصِّ يَا رُبَّانُ ثُمَّ صَاصٌ بِقِيَّتِهَا
ثُمَّ تَأَمَّلْهُ بِذِي السَّيِّئَةِ	تَهْدِيكَ فِي الْجُثُوبِ حُذْ فَعَالِيَّةَ
الْأَعْيَرِهَا فِي هَذِهِ الطَّرِيقِ	نَعَمْ مِنْهَا عَلِمَ بِالتَّحْقِيقِ
وَسَوْفَ تَزْدَادُ بِهِ الطُّرُقِ	مِنَ الْفَرَنْجِ مَعْرِفَةً وَجِدَقَ
عَرَفْتَهَا حَتَّى بَقِيَ رُبَّانُهَا	يَسْأَلُنِي عَنْهَا وَعَنْ شُعْبَانِهَا

Dakkik ve hakkik in ehazte minhâ, halâsa yâ rubbânu summe sannifhâ

Summe te'emmelhu bi-zî's-Sefâliyyeh, tehdîke fi'l-cenûbi huz fa'âliyyete

El-agyerehâ fi hâzihi't-tarîqi, ne'am minhâ 'ilmun bi't-tahkîki

Ve sevf tezdâdu bi-hâzihi't-turuki, mine'l-Firinci ma'rifeten ve hidka

'Araftuhâ hattâ bakiye rubbânuhâ, yes'elunî 'anhâ ve 'an şu'bânehâ

Ey kaptan! Ondan (denizcilik bilgisinden) bir özü alırsan, incele ve doğrula! Sonra onu düzenle.

Sonra, Sufâliyye (denizcilik kuralları) ile düşün; Güney’de sana yol gösterebilirsin, etkili olanı al. Bu yolda diğerlerinden farklıdır, evet! Onda gerçek bir ilim vardır.

Frenklerin bu yöntemleriyle bilgin ve ustalığın artacak.

Onları (yöntemleri) öyle öğrendim ki, artık onların kaptanları bana soruyor: Bu yolları ve Şu ‘ban (yıldızı) hakkında ne biliyorsun?

Nitekim takip eden iki beyit, İbn Mâcid’in seyrüsefer ilmindeki vukufiyetini ve hükümdarların bu konudaki güvenini teyit etmekte, zaman zaman kendisine zorlu denizcilik görevleri verildiğine işaret etmektedir (Mâcid, 1971, s. 247). Kâmil:

أَنْفَقْتُ عُمْرِي عَلَى عِلْمٍ عَرَفْتُ بِهِ فَازْدَدْتُ بِالْعِلْمِ تَوْفِيرًا عَلَى كِبْرِي
لَا مُمْ أَكُنْ أَهْلًا لِمَا غِيَّبْتَ فِي الْمُلُوكِ وَهَذَا غَايَةُ الْوُطَرِ

Enfaktu ‘umrî ‘alâ ‘ilmin ‘araftu bihi, fazdettu bi’l-‘ilmi tevîran ‘alâ kibrî

Lâ lem ekun ehlen li-mâ ‘unîte, biye’l-mulûku ve hâzâ gâyetu’l-vatari

Hayatımı öğrendiğim bilgi üzerinde harcadım; ne kadar bilgi edinirsem, bu durum bana büyük bir üstünlük sağladı.

Fakat kralların bana yüklediği görevlerin hakkını veremeyeceğimi bildim.

İbn Mâcid yukarıdaki ifadelerini şu beyitleriyle de güçlendirir (Mâcid, 1969, s. 52). Recez:

وَحَصَّنِي وَآلِي الْبِلَادِ بِالسَّفَرِ مِنْ دُونِ غَيْرِي بِأَهْلِي دَى وَالظَّفَرِ
لَا شَكَّ أَنَّ مَنْ يُرَى بِالْعَيْنِ تَرَكَّنُ إِلَيْهِ النَّاسُ بِالْيَقِينِ

Ve hassanî vâli’l-bilâdi bi’s-seferi, min dûni gayrî bi’l-hudâ ve’z-zaferi

Lâ şekke enne men yurâ bi’l-‘ayni, terkenu ileyhi’n-nâsu bi’l-yakîni

Ülke yöneticisi beni, başka kimseye vermeden yalnızca rehberlik ve başarı için yola göndermiştir.

Şüphesiz, gözle görülen kişiye, insanlar güvenle sığınır.

Urcûzesinin genelinde, İbn Mâcid’in Portekizlilerin sahip olduğu bilgi birikimine müracaat etmekte bir beis görmediği, hatta okuyucuyu bu bilgiden istifade etmeye teşvik ettiği anlaşılmaktadır (el-Hamdâni, 1991, s. 97-98; Mâcid, 1971, s. 42, 47). Recez:

مَا فِي سُودَانِكَ وَالْمَعَارِ أَنْفُلَ دَا عَن خَابِرٍ قَدْ جَرَّبَهُ
وَرَادَنَا بِعِلْمِنَا الْفَرِجِ وَصَارَ يَخْكُمُهُمْ بِذَلِكَ السَّهَجِ
وَسَوْفَ تَزْدَادُ بِهِ ذِي الطُّرُقِ مِنَ الْفَرِجِ مَعْرِفَةٌ وَحِذْقُ
عِنْدَ الْمَرَّاحِ وَالْمَجِيءِ يَا صَاحِ خُذْ مِنْهُمْ دَا السَّهَجِ بِالْإِيضَاحِ

Mâ fî Sûdâneke ve'l-Megâribete, unku zâ 'an hâbirin kad cerrabehu
 Ve zâdenâ bi-'ilminâ'l-firinciyyu, ve sâra yahkumuhum bi-zâke'n-nehce
 Ve sevf tezdâdu bi-hâzihi't-turuki, mine'l-Firinci ma'rifetun ve hizku
 'Înde'l-merâhi ve'l-mecî'i yâ sâhi, huz minhum zâ'n-nehce bi'l-îdâhi

*Sudan'ında ve Mağrip'te ne varsa, Bunu deneyimli bir bilgeden öğren!
 Frenklerin ilmi bize yol gösterdi, Şimdi onları bu yöntemle yönetiyoruz.
 Bu yollar sayesinde Frankların bilgisi ve deneyimi katlanarak artacak,
 Gidiş ve gelişlerde, ey dost, "onlardan bu yöntemi açıklıkla öğren!"*

Bu beyitler, dönemin İslam medeniyetindeki âlimlerin, yabancı kaynaklı ilimleri öğrenme arzusuna da delalet etmektedir. Nitekim Müslüman âlimler, yabancı eserlerin tercümesi ve yabancı âlimlerden ders alınması hususunda bilimsel bir tavır sergilemişlerdir. Örneğin, Yunan coğrafyacı Batlamyus'un eserleri Arapçaya çevrilmiş ve bu eserler üzerinde yapılan inceleme ve tashihlerle mevcut bilgiler çok daha ileri bir seviyeye taşınmıştır (Aliağaoğlu, 2024, s. 495). Batlamyus'un dünya haritasını inceleyen Müslüman âlimler, onun okyanusları karalarla çevrili göller olarak tasavvur ettiğini fark etmiş ve bu hatayı düzelterek karaları okyanuslarla çevrili adalar şeklinde tasvir etmişlerdir. Haritacılıktaki bu köklü değişiklik, seyahat mantığını ve denizcilik ufkunu değiştirerek coğrafi keşiflerin önünü açmıştır. Bu önemli düzeltme, Halife el-Me'mûn döneminde (813-833) hazırlanan dünya haritasının 20. yüzyılda bulunmasıyla kanıtlanmıştır (Yılmaz, 2014, s. 126).

Buna mukabil Mısırlı edebiyat tarihçisi Şevkî Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî* adlı eserinde, İbn Mâcid'in yetmiş yaşını aşkınken Malindi'de Vasco da Gama ile görüşüğünü ve Portekizlilere Hindistan yolunu gösterdiğini şu ifadelerle iddia eder (Dayf, 1995, c. V, s. 61-63; Mâcid, 1971, s. 43):

"Bu eşsiz Arap denizcilik bilgini, yetmiş yaşını aşmış ve ömrünün sonlarına yaklaşmışken, Doğu Afrika'daki Malindi'de Vasco da Gama ile tanıştı. Vasco da Gama, deniz yoluyla Hindistan'a ulaşma umudunu neredeyse kaybetmişti, çünkü kendisi ve Portekizli denizciler Hindistan'a giden deniz yolunu bilmiyorlardı. Gemileri her Hint Okyanusu'na açılıp Hindistan'a yöneldiğinde parçalanıyor ve hiç kimse kurtulamıyordu. Şaşırtıcı bir şekilde, İbn Mâcid, Hicri 906 yılında (Miladi 1498) Vasco da Gama'ya rehberlik ederek onu Hindistan'daki Kalikut/Kozhikode'ye götüren yol gösterici oldu. Böylece, farkında olmadan, nefret edilen Portekiz sömürgeciliğinin bir aracı haline geldi. Daha sonra bu sömürgecilik, İngiliz, Fransız ve Hollandalılar tarafından Doğu Afrika kıyılarından Doğu Hint Adaları ve Çin Denizi'ne kadar genişletildi. İbn Mâcid, yaptığı hatayı kısa sürede fark etti ve bunu defalarca acı ve üzüntüyle ifade etti. Vasco da Gama ve Portekizli yoldaşları hakkındaki bu duygularını, Selâsu Ezhâr fî Ma'rifeti'l-Bihâr adlı eserinin ilk kasidesinde şöyle dile getirdi."
 Recez:

لَعَامَ تَسْعِمَائَةٍ وَسِتِّ زَائِدَةٍ	وَجَاءَ لِكَالِيكُوتَ حُذِّ ذِي الْفَائِدَةِ
وَالسَّامِرِيُّ بِرَطْلِهِ وَظَلَمَ	وَبَاعَ فِيهِمَا وَاشْتَرَى وَحَكَمَ
وَالنَّاسُ فِي خَوْفٍ وَاهْتِمَامٍ	وَسَارَ فِيهِمَا مُبْعُضُ الْإِسْلَامِ

Ve câ'e li-Kâlikûte huz zi'l-fâ'ideh, li-'âmi tis'i mi'etin ve sittin zâ'ideh

Ve bâ'a fihâ ve'şterâ ve hakemâ ve's-Sâmiriyyu bi-ratlihi ve zulmâ

Ve sâra fihâ mubgidu'l-İslâmi, ve'n-nâsu fi havfin ve'htimâmi

Kalikut'a geldi, al bu faydayı/dersi; (906 yılına, artı altı fazlasına denk gelen)

Orada sattı, satın aldı, hükmetti keyfince; Samirî'nin hilesi ve zulmüyle

İçinde bulunduğu yerde, İslam'dan nefret eden biri yürürken, halk korku ve kaygı içinde

Şevkî Dayf, bu beyitleri yorumlarken İbn Mâcid'in, İsrailoğullarını saptıran "Sâmirî"ye atıfla Portekizlilerin delalette olmalarına ima ettiğini belirtir. Ona göre İbn Mâcid, Kalikut/Kozhikode yöneticilerinin onlarla iş birliği yapmasını kınamakta ve düştüğü hatayı ancak iş isten geçtikten sonra fark etmektedir (Dayf, 1995, c. V, s. 61-63). Dayf, es-Sufâliyye'de geçen şu beytin de bu pişmanlığı yansıttığını ileri sürer (Mâcid, 1971, s. 45):

يَا لَيْتَنِي أَذْرِي مَا يَكُونُ مِنْهُمْ وَالنَّاسُ مُعْجَبِينَ مِنْ أَمْرِهُمْ

Yâ leytenî edrî mâ yekûnu minhum, ve'n-nâsu mu'cebîne min emrihim

Ah, keşke bilseydim onların ne yapacaklarını, oysaki halk onların işine kalmıştı hayretle.

İbn Mâcid, 1500 ve 1501 yıllarındaki olayları anlatırken Portekizlilerin Doğu Afrika'daki Arap hâkimiyetini yok etme ve Hindistan'daki nüfuzlarını güçlendirme politikasını müşahade ettikçe bu endişesini daha yoğun bir şekilde dile getirir. İçinde bulunduğu bu durumun bir an önce son bulması temennisini ise şu beyitle ifade eder (Mâcid, 1971, s. 48). Recez:

لَوْ كُنْتُ أَحْيَا لَزِمْتُ الصُّلْحَ كَتَبْتُ عِلْمًا يَسْتَحِقُّ الْمَدْحَ

Lev kuntu ahyâ li-zemânî's-sulhi, ketebtu 'ilmen yestehikku'l-medha

Eğer yaşasaydım, barış zamanında övgüye değer bir bilgi yazardım.

Tüm bu veriler ışığında, İbn Mâcid'in Portekizlilerle bir teması olduysa dahi, bunun saf bilimsel bir merakla dayandığı ve bilgiye ihtiyaç duyan birine, kökenine bakılmaksızın yardım etme gayesi taşıdığı söylenebilir. Nitekim manzum ve mensur çok sayıda eseri bulunan İbn Mâcid'in, çalışmamıza konu olan es-Sufâliyye kasidesi haricinde Portekiz gemilerine bindiğine veya onlara kılavuzluk ettiğine dair bir kanıt bulunmamaktadır. Buna karşın, onun Portekizlilerin Hint Okyanusu'ndaki varlığından haberdar olduğu, onları İslam ve Arap dünyası için bir tehdit olarak gördüğü ve bu düşüncelerini urcûzesinde açıkça dile getirdiği muhakkaktır.

Sonuç

Köklü bir denizcilik geleneğine sahip olan Araplar, bazı oryantalistlerin görüşlerinin aksine deniz yolculuklarında yalnızca pasif katılımcılar değil, aktif ve öncü aktörler olarak tarihteki yerlerini almışlardır. İbn Mâcid, Arap denizcilerinin önde gelen isimlerinden biri olarak, Portekizlilerin Hint Okyanusu'na gelişinin bölgede yarattığı büyük değişimleri şiirlerinde belgelemiştir. Vasco da Gama ile başlayan Portekiz seferleri, Kalikut/Kozhikode gibi önemli ticaret merkezlerinin işgaline ve Arap gemilerinin yok edilmesine yol açan olaylar, bölgedeki ticaret ve denizcilik tarihinde bir dönüm noktası olmuş ve Avrupa nüfuzunun Arap-İslam etkisinin yerini almasına zemin hazırlamıştır. İbn Mâcid'in Vasco da Gama'ya rehberlik ettiği iddiası, tarih yazımında halen tartışmalı bir konu olarak ele alınmaktadır. Ancak Doğulu araştırmacılar, bu iddianın İbn Mâcid'in itibarını zedelemeye yönelik kasıtlı bir çarpıtma olduğunu öne sürmektedir. Türk Amiralî Seydi Ali Reis'in 1562 tarihli Muhîr adlı eserinde yer alan, "Hint Okyanusu'nda seyir yapmak ve deniz yollarını aşmak, bu tür eserlerin rehberliği olmadan neredeyse imkânsızdır" şeklindeki ifadesi, XV. ve XVI. yüzyıllarda

Arap denizcilik bilgisinin Hint Okyanusu'ndaki belirleyici rolünü ortaya koymaktadır. Nitekim 20. Yüzyıl oryantalistleri, alanında çok önemli bilgiler veren el-Muhî't'in de İbn Mâcid ve Süleyman el-Mehrî'nin eserlerindeki bilgilerden hareketle yazıldığını keşfetmişlerdir. Zira Seydî Ali Reis, bu meşhur eserini Hindistan'da bulunduğu sırada kaleme almıştır. İbn Mâcid'in, Hint Okyanusu'nun navigasyon teknikleri, deniz haritacılığı ve seyrüsefer yöntemlerine dair derinlemesine bilgisi kaleme aldığı eserlerde de kendini göstermektedir. Dolayısıyla, İbn Mâcid ile Vasco da Gama arasındaki ilişki, kişisel bir iş birliğinden ziyade, İbn Mâcid'in bilimsel birikiminin ve eserlerinin Portekizli denizciler tarafından operasyonel düzeyde kullanılması şeklinde tezahür etmiştir. Bu perspektiften bakıldığında, Vasco da Gama'nın, İbn Mâcid'in katkıları olmadan Hint Okyanusu'nu geçmesinin tarihsel ve teknik açıdan mümkün olmadığı sonucuna varılabilir. İbn Mâcid, kendisinden önceki denizcilerin bilgi birikimini titizlikle toplamış, düzenlemiş, kişisel deneyimleriyle zenginleştirmiş ve bunları şiirsel bir üslupla okuyucuya aktarmıştır. Onun denizcilikle ilgili verdiği eserlerin denizciler arasında geniş bir şekilde yayılmasının nedeni, manzum metinlerin mensur olanlara nazaran daha kolay ezberlenmesi ve şiirin sunduğu ahenk, müzik ve akıcı ritmin, metni okumayı ve hatırlamayı kolaylaştırmasıdır. O, şiirlerinde döneminde yaygın olarak kullanılan anlaşılır kelimeler tercih etmiş, bu durum, manzumelerini denizcilerin anlayabileceği ve kolaylıkla ezberleyeceği şiirler hâline getirmiştir. Öyle ki denizciler, seyrüsefer öncesi İbn Mâcid'in ruhunun huzur içinde olması için dua etmişlerdir. Bu, onun denizcilik ilmindeki üstünlüğüne ve insanlara sunduğu faydanın büyüklüğüne ve bir bilginin kültürel hafızada nasıl efsaneleşebileceğinin kanıtıdır.

Kaynakça

- Abdu'l-'Alîm, E. (1979). *el-Milâhatu ve 'ulûmu'l-bihâr 'inde'l-'Arab*. el-Meclisü'l-Vatanî li's-Sakâfe ve'l-Fünûn ve'l-Âdâb.
- Abdu'l-'Alîm, E. (1966). *İbn Mâcid el-mellâh: eseru'l-fikr ve't-tecrubeti'l-'Arabiyye 'alâ'l-milâha'l-Burtugâliyye fi'l-kurûni'l-vustâ*. Dâru'l-Kâtibi'l-'Arabî.
- 'Atiyye, A. (2011). *Edebu'l-bahr*. Dâru'l-Me'ârif.
- Aliağaoğlu, A. (2024). Araplarda coğrafya: coğrafi düşüncenin gelişme nedenleri ve bazı coğrafyacılar. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(47). 489-508. <https://doi.org/10.21550/sosbilder.1413570>
- Aydın, C. & Gülseren, A. (1992). Batlamyus. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (C.5, ss. 196-199) TDV Yayınları.
- Barros, J. (1628.). *Decada primeira da Asia de Ioão de Barros*. Imprensa per Jorge Rodriguez.
- Aydın, C. & Gülseren, A. (1992). Batlamyus. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (C.5, ss. 196-199). TDV Yayınları.
- Bozkurt, N. (1991). Bahriye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (C.4, ss. 495-501) TDV Yayınları.
- Carım, F. (1965). *Türklerin denizciliği: Oruç Reis ve garp ocakları: Hind denizlerinde Türk-Portekiz elleşmeleri*. Berksoy Matbaası.
- Castanheda, F. (1833). *Historia do descobrimento e conquista da India pelos portugueses*. Rollandiana.
- Dayf, Ş. (1995). *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*. Dâru'l-Me'ârif, (C.V).
- el-'Abd, T. (2002). *Dîvânu Tarafe b. el-'Abd*. Thk. Mehdî Muhammed Nâsiruddîn, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye.
- ed-Difâ', A. (t.y.). *Ruvvâdu 'İlmi'l-coğrâfiyye fi'l-hadâratı'l-'Arabiyye ve'l-İslâmiyye*. Mektebetu't-Tevbe.
- el-Ganîm, A. (2020). *Mâ lem yensur 'an turâsi'l-mellâhi'l-'Arabiyyi Ahmed b. Mâcid*. Merkezu'l-Buhûsi'l-Dirâsâti'l-İslâmiyye.
- el- Hajji, R. (2019). *Süleymân el-Mehrî'nin el-'umde el-mehriyye fî dabt el-'ulum el-bahriyye adli eseri: çeviri ve yorum* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- el-Hamdâni, T. (1991). *Nedvetü'l-'ilmiye li'ihya'i-turâsi İbn Mâcid: İbn Mâcid ve irşâdü'l-burtugâliyyîn ile'l-Hind, İttihâdu küttâbi ve udebâu'l-imârât*.
- el-Kessâdî, A. A. (2024). *el-Mahtûtü'l-bahrî fi'l-İmârât ve'l-Halici'l-'Arabî*. Merkezü Hamdân bin Muhammed li-İhyâi't-Türâs.
- el-Makdisî, E. (1906). *Ahsenu't-tekâsîm fî ma'rifeti'l-ekâlîm*. E. J. Brill.
- en-Nehrevâlî, E. (1967). *Gazavâtü'l-Cerâkise ve'l-Etrâk fî cenûbi'l-Cezîre el-Berku'l-Yemânî fi'l-fethi'l-'Osmânî*. Thk.Hamed el-Câsir, Dâru'l-Yemâme.
- er-Reşîdiyye, Hâtîme. (2021). *el-Bu'dü'l-Âlemî li şahsiyyeti'l-mellâhi'l-'Umânî Ahmed bin Mâcid es-Sa'dî*. el-Lecnetü'l-Vataniyyetü'l-'Umâniyye li't-Terbiyye ve's-Sekâfe ve'l-'Ulûm.

- Erol, B. (2013). Coğrafi keşifler ve Memlûkler ile Portekizliler arasındaki mücadeleler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(24), 109-122.
- el-Tâzî, A. (2005). *İbn Mâcid ve 'l-Burtegâl*. Vizâretü't-Türâs ve's-Sekâfe.
- ez-Zübeydî, A. (2007). İbn Mâcid mellâhu'l-edîbu's-şâ'iru. *Mecelletu kulliyetu âdâb*, (77), 1-33.
- Fatîmî, S. (1994, Şubat). History of the development of the kamala. *Tradition and Archaeology: Early Maritime Contacts in the Indian Ocean, Proceedings of the International Seminar Techno-Archaeological Perspectives of Seafaring in Indian Ocean 4th cent. B.C.–15th cent. A.D.*
- Ferrand, G. (1921-1923). *Instructions nautiques et routiers Arabes et Portugais Des XVe et XVIe Siècles*. Librairie Orientaliste Paul Geuthner.
- Hamîd, S. (2018). *Ahmed b. Mâcid mellâhun min Culfâr: el-ab'âdu'l-ma'rifi fi ş'irihî*, Kırâ'atu'n-nakdiyyun, Merkezu'l-Mezmâ li'd-Dirâsât ve'l-Buhûs.
- Hûrî, İ. (2001). *Ahmed İbn Mâcid, hayâtuhu muellifâtuhu istihâletu likâ'ihî bi Fâskû di Gâmâ*. Merkezu'd-Dirâsâtî'l-Vesâik.
- İbn Haldûn. (1982). *Kitâbu'l-İber ve divânu'l-mübtedâ ve'l-haber*. thk. Halîl Şehâde. Dârü'l-Fikr. (C.3).
- İbn Haldûn. (2016). *Mukaddime*. Yayına hazırlayan: Arslan Tekin. İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.
- İbn Mâcid, (2004). *el-Fevâ'id fi usûli 'ilmi'l-bahr ve'l-kavâ'id*. thk. Abdullah Yûsuf el-Ganîm, Merkezu'l-Buhûsî ve'd-Dirâsâtü'l-Kuveytiyye.
- İbn Manzûr, C. (1994). *Lisânü'l-'Arab*. Dâru Sâdır. (C.4).
- İbrâhîm, T. (2006). Berâ'etü Ahmed bin Mâcid min tuhmeti irşâdihi lil-Burtugâliyyîn ilâ'l-Hind. *Külliyetü't-Terbiyyetü'l-Esâsiyye*, (47), 161-182.
- Kračkovskij, I. (1957). *Târîhu'l-edebî'l-coğrafiyyi'l-'Arabî*, Çev. Selâhaddîn Osman Hâşim, Lecnetü't-Telif ve't-Terceme ve'n-Neşr.
- Lajah, M. (2024). *Kızıldeniz'de ticari faaliyetler (1450-1550)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Mâcid, A. (1971). *Kitâbu'l-fevâ'id fi usûli 'ilmi'l-bahr ve'l-kavâ'id*, thk.İbrâhîm Hûrî, 'İzzet Hasan, b.y.
- Mâcid, A. (1969). *Selâsu ezhâr fi ma'rifeti'l-bihâr*, thk. Theodore Shumovsky, çev. Muhammed Munîr Mursî, 'Alema'l-Kutub,
- Nâsır, F. (2024). Kadıyyetu irşâdi Ahmed bin Mâcid li-Vasko dâ Gâma 'âme 1498: dirâsetün tahlîliyyetün istikrâiyye. *el-Mecelletu'd-devliyye li'neşri'l-buhûs ve'd-dirâsât*. 58(5), 176-202.
- Özbaran, S. (2009). *Ottoman expansion towards the Indian Ocean in the 16th century*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Sayyid, A. (1993). Coğrafya. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (C.6, ss. 62-66) TDV Yayınları.
- Sayyid, A. (1999). İbn Mâcid. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (C.20, ss. 162-163) TDV Yayınları.
- Şihâb, H. (2001). *Ahmed b. Mâcid ve'l-milâhatu fi'l-Muhîti'l-Hindî*. Merkezu'd-Dirâsât ve'l-Vesâik.

-
- Tibbetts, G. (1981). *Arab navigation in the Indian Ocean before the coming of the Portuguese*. The Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland.
- Turan, A. (1995).“el-Elfiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (C.11, ss. 28-29) TDV Yayınları.
- Yılmaz, İ. (2014). *Yitik hazinenin kâşifi Fuat Sezgin*. Yitik Hazine Yayınları.